

ZAPISKI IZ PREDALA

Pričujočo rubriko pričjenja uredništvo z dobro vero, da bi bila ustrezen okvir za meditacijo, za izpoved slovenskega izobraženca o njegovih dilemah, času in prostoru; pričjenja jo z upanjem, da bi v njej kulturni delavec izpregovoril neposredno, z zgoščeno esejistično govorico o najodličnejših duhovnih spoznanjih in o resnici vsakdanjosti, skratka o vsem, s čimer se srečuje, kar ga nenehno spremlja, teži in sili k razmišljanju ter odločitvam.

Poleg tega bi rada ta rubrika ohranila kulturni delež, ki v svoji prvotni obliki ni bil namenjen za natisk; marsikatera misel, ki ne bi smela ostati skrita, se dandanašnji za vselej izgubi v hipertrofiji brezdušnih zapisnikov, izgine v arhivih ali pa se razprši, samo izgovorjena, v etru. Izrečena beseda naj bi tako dobila svojo težo in odmev v javnosti; morda bi tudi to pripomoglo, da bi namesto o inflaciji besed spet lahko govorili o revalorizaciji besede, o besedi, ki postane dejanje.

Uredništvo nikakor ne predpisuje niti vsebinske niti oblikovne usmeritve prispevkom v tej rubriki; poglavitno je, da je njihova misel živa, sodobna in upoštevanja vredna. Rubrika naj bi bila *carte blanche* za vse sodelavce, ki ne morejo ostati neprizadeti, ko gre za resnico o velikih in majhnih stvareh našega življenja.

Urednik

OB ROBU KULTURNE VSAKDANJOSTI

Beno Zupančič

Ti zapiski so — kot pred leti — dejansko zapiski na robu kulturne in politične vsakdanjosti, zato nimajo kakšnih posebnih pretenzij. Nastajali so sprti, nedomišljeno, neurejeno, neizoblikovano, največkrat predosem za lastno informacijo ali opredeljevanje. Če utegnejo biti informativni še za koga ali vsaj spodbuda za obujanje »kulturnega spomina« oziroma za temeljitejše razpravljanje, bodo dosegli svoj namen.

KAJ JE KULTURA

Zaradi številnih različnih stališč in definicij, ki jih srečujemo v življenju in v literaturi doma in po svetu o tem, *kaj je kultura*, je potrebno, da se za trenutek razgledamo, da si poiščemo kolikor toliko trdno oporišče ali tako »formulo«, ki nam bo kljub njuni nepopolnosti najbolj ustrezala oziroma najbolj pomagala — tako bo še najmanj nejasnosti ali nesporazumov.

Najbolj splošno, preprosto in verjetno tudi najbolj sprejemljivo lahko označimo *kulturo kot vsoto vseh pridobitev človeka v boju z naravo in s samim seboj — ne glede na to, ali so te pridobitve materialne ali kakršne koli nematerialne narave*.

Zoper to oznako bi lahko obveljal ugovor, češ da jo je mogoče uporabiti tudi za *civilizacijo*, kar pa je nekaj drugega kot kultura. Ne da bi se spuščal v podrobno razpravljanje o razlikovanju ali »nasprotju« med *civilizacijo in kulturo*,¹ mislim vsaj za zdaj, da je v navedeni oznaki že vsebovan element, po katerem mnogi avtorji bistveno ločujejo kulturo od civilizacije — namreč element kritičnega, revolucionarnega, ustvarjalnega, graditeljskega v odnosu do podedovanega, obstoječega, danega — ali kako bi ta element še lahko imenovali. V kulturi gre torej *tudi* za sposobnost in način,² kako človek sprejema okolje in nanj deluje, za sposobnost, sprejemati novo in se spopadati tako s starim kot novim, pa tudi s še nepredvidenim ali nepričakovanim.

Ivan Cankar je v svojem predavanju »Slovensko ljudstvo in slovenska kultura« leta 1907 rekel takole:

»Kaj je kultura? Kateri pojem izraža ta beseda, ki je nam vsem tako domača in hkrati tako strašno tuja? Literatura, umetnost, znanost — to je le zunanji izraz, je le dokument narodove kulture, je dokument narodovega duševnega in materialnega blagostanja. Naša slovenska kultura, kakor je na današnji stopnji, je rezultat vsega našega duševnega in materialnega dela od začetka zavednega narodovega življenja do danes. — Zgodovina narodove kulture in zgodovina naroda samega, je zgodovina njegovega političnega, družabnega in gospodarskega razvoja.«³

¹ »Predlagamo, da razumemo pod *civilizacijo* materialne, moralne in duhovne pridobitve določenega, zgodovinskega okolja; pod *kulturo* aktiven odnos do teh pridobitev, a pod *vzgojo* prenašanje znanja, tehnike, postopkov, vrednot... iz roda v rod.« Arnould Clause, »*Socijalistička doktrina odgoja*«, Matica Hrvatska, Zagreb 1962, str. 181.

² Prim. Jean Y. Chateau, »*La culture générale*«, Nathan, Paris 1960, in Kaj Birket Smith, »*Putovi kulture*«, Matica Hrvatska, Zagreb 1960.

³ Ivan Cankar, »*Izbrana dela*«, X. zv., Cankarjeva založba, Ljubljana 1959, str. 214—215.

Ferdo Kozak je na Kulturnem plenumu OF v Ljubljani 1945 označil kulturo docela v Cankarjevem duhu:

»Res je: če govorimo o pesmih in romanih, o slikah in simfonijah, mislimo na kulturo. Če se pri analizi človeka zaustavimo ob njegovem pojmovanju odnosov med ljudmi, ali če ugotovimo v njem topli, od narave dan, sleherno sebičnost zmagujoč svet čustev in občutkov, se tudi uporablja beseda kultura. In dalje smo vajeni po obilici šol, muzejev, galerij in založb soditi, ali je kateri narod kulturni ali ni. Vendar so vsi taki pogledi drugovrstni, so le refleksi neke druge, usodnejše resnice. Prav tako, kakor so na primer muzeji ali šole le posledica nekih tehničnih, prvobitnih dejanj. Potrebno je, glede kulture dojeti tisto, kar nas približuje osrednjemu živcu problema. »Kultura se ustvarja s solzami, z znojem in krvjo«, trdi Ilija Ehrenburg. S temi besedami je položil prst na bistvenost kulture, na njeno živo jedro. In to je: ustvarjalni boj človeka za obliko in vsebino življenja. V tem smislu se nam kaže delo kulture kakor v pesmih in slikah, v tonih, v izrečenih ali napisanih mislih, v zgradbah zajeta naša čustva in hrepenenja, naše bolečine in boji, naši prometejski sni o človeški sreči, naši kriki groze ali radosti pred odkrito resnico. Če torej pristanemo na to, da je vse, kar lahko obeležimo z imenom kultura, v svojem bistvu izraz borbe za resnico, za srečo, za lepoto, potem bomo tudi razumeli ozko povezanost vsega političnega, gospodarskega in prosvetnega dogajanja na zemlji. Iz podobnega občutka oziroma prepričanja je Ivan Cankar zapisal značilen stavek: »Naša narodna kultura je zgodovina narodnega, političnega, družabnega in gospodarskega razvoja«. In češki mislec F. X. Šalda je, stremeč za dojetjem pravega smisla kulturnega dela, dejal, da je najvišji kulturni problem popolna organizacija človeške družbe glede na resnično ceno in duhovne vrednote.«⁴

Če se bom približno držal poprej rečenega, potem bo bržkone razumljivo, da bom izraz *kultura*⁵ uporabljal v drugem smislu kot *kulturne dejavnosti* (v ožjem smislu besede), da jo bom torej pojmoval široko, ne samo kot poslanstvo izobražencev ali kulturnih in prosvetnih delavcev, ne samo kulturnih ali prosvetnih institucij, vendar pa ne *univerzalno* v tem smislu, da bi bila statična, enako veljavna za vse ljudi in vse čase. Potemtakem se bom držal oznak *kultura*, *kulturne dejavnosti*, *kulturne institucije* (zavodi) ipd., ne da bi jih zamenjaval ali istovetil.

⁴ Ferdo Kozak, »Domovinska vojna in kultura«, »Slovenski zbornik 1945«, stran 5.

⁵ Prim. moj prispevek v anketi revije »Teorija in praksa«, 1965, 1. št., str. 79–92.

»Izraža se strah, da bi morali stroške nositi fevdalci, trdi, da zadostuje verski pouk v cerkvi brez poučevanja branja in pisanja, da je pismenost samo za tiste, ki bodo dalje študirali, da je slovenski kmet vdan katoliški cerkvi prav zato, ker ne zna brati, in da bodo postali pismeni kmetje nezadovoljni s svojim socialnim položajem.«

(»Zgodovina narodov Jugoslavije«, II.)¹

KOLIKSNO JE NASE IZOBRAŽENSTVO

V pogovoru pogosto razlikujemo izobraženca od intelektualca. V izobražencu gledamo človeka, ki si je pridobil določeno — srednjo, predvsem pa višjo ali visoko — *šolsko izobrazbo*, medtem ko vidimo v intelektualcu po navadi nekaj več — izrazito umsko ustvarjalnega, javno dejavnega izobraženca, za katerega pa ni ravno nujno, da ima tudi formalno šolsko izobrazbo.

Kljub temu, da nam lahko problem osvetlijo samo deloma, samo z ene plati, si oglejmo nekaj podatkov, ki govorijo o tem, koliko šolanih ljudi imamo in kaj se z njimi iz leta v leto dogaja.

Po popisu leta 1961 smo imeli v Sloveniji in Jugoslaviji takšnele izobrazbeno strukturo prebivalstva, starega nad 10 let:

	Slovenija	Jugoslavija
S 4 razredi osnovne šole	706.009	7.092.845
Z 8 razredi osnovne šole	229.364	1.068.549
S šolo za kvalif. in visokokvalif. delavce	151.347	877.758
S šolo za srednji strokovni kader . . .	36.874	311.627
Z gimnazijo	16.213	175.915
Z višjo šolo	5.347	64.216
Z visoko šolo, fakulteto ali akademijo .	15.036	132.456

Če potemtakem imamo za izobražence vsaj za zdaj predvsem ljudi, ki so končali višje ali visoke šole, si oglejmo, kako se je gibala »produkcija« takih izobražencev v Jugoslaviji v letih 1958—1963:

	Število šol	Število študentov	Število učnega osebja
1958/59	26 (20 fakultet)	16.978	684
1959/60	143 (59 fakultet)	104.786	4160
1960/61	204 (77 fakultet)	140.574	5123
1961/62	244 (88 fakultet)	158.010	6674
1962/63	260 (94 fakultet)	160.092	7736

¹ »Zgodovina narodov Jugoslavije«, II. knjiga, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1959, str. 821.

V prvih desetih letih slovenske univerze, ki je imela samo pet fakultet (filozofsko, pravno, medicinsko, tehnično in teološko) se je število vpisanih rednih in izrednih študentov gibalo od 695 v zimskem semestru leta 1919/20 do 1353 v zimskem semestru leta 1928/29.²

Število študentov, ki so diplomirali v Jugoslaviji na višjih in visokih šolah v letih 1950—1959, je znašalo 19.383, v letih 1953—1962 pa 114.656.³

Ob tem moramo vedeti, da je v Sloveniji leta 1962 diplomiralo na višjih in visokih šolah, fakultetah in akademijah 1615 + 631 (1. st.) študentov od 22.907 v vsej Jugoslaviji, in sicer samo na fakultetah okoli 1000 od približno 12.000 v vsej Jugoslaviji.

Koliko je bila v tem vsesplošnem porastu števila diplomiranih študentov udeležena ljubljanska univerza, nam pove naslednji pregled:

1945 — 19	1951 — 400	1957 — 712
1946 — 74	1952 — 500	1958 — 731
1947 — 145	1953 — 521	1959 — 723
1948 — 162	1954 — 515	1960 — 962
1949 — 187	1955 — 615	1961 — 985
1950 — 321	1956 — 683	1962 — 993

Skupaj 9248 (brez diplomantov 1. stopnje).

Razmerje med diplomanti različnih strok oziroma fakultet je bilo takšnole: filozofija 1274, pravo 1016, ekonomija 754, medicina 1297, naravoslovje 913, rudarstvo, metalurgija, kemijska tehnologija 865, arhitektura, gradbeništvo, geodezija 1067, elektrotehnika 644, strojništvo 769, agronomija, gozdarstvo, veterina 649.⁴

Kako močna plast naše inteligence so učitelji, povedo naslednje številke: v šolskem letu 1963/64 je poučevalo na naših šolah I. in II. stopnje 6698 učiteljev, 330 učiteljev praktičnega pouka, 647 strokovnih učiteljev, 1600 predmetnih učiteljev in 1939 profesorjev — skupaj torej na šolah prve in druge stopnje 11.214.⁵

Podatke o študirajočih ljudeh je zanimivo primerjati z nekaterimi iz drugih dežel — četudi niso povsem primerljivi.

² »Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929«, Univerza, Ljubljana 1929.

³ »Statistički godišnjak SFRJ 1963«, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1963 (vsi podatki, kjer ni naveden drug vir).

⁴ »Rektorjevo poročilo za leto 1962/63«, Univerza, Ljubljana 1964. V prvih desetih letih ljubljanske univerze (1919—1929) je na filozofski fakulteti (ki je imela drugačno strukturo od sedanje) opravil tako imenovani usposobljenostni izpit za pouk na srednjih šolah 101 kandidat, diplomski izpit pa v letih 1925 do 1929 44 kandidatov. V teh prvih desetih letih je bilo na univerzi promoviranih za doktorja 155 kandidatov. »Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929«.

⁵ Po podatkih Republiškega sekretariata za šolstvo.

V letih 1959-60-61 (novejših podatkov, žal, nimam) so imeli na visokošolskih zavodih vpisanih študentov, kot sledi:

Jugoslavija (1962)	158.000
ČSSR (1960)	57.000
Italija (1959)	162.000
Francija (1959) ⁶	229.000
Švedska (1959)	33.000
Velika Britanija (1959)	191.000
ZSSR (samo univerze, 1960)	2.396.000

Skupina, ki je lani obdelovala gradivo za področje šolstva v zvezi s pripravo perspektivnega plana, je ugotovila naslednje:

— Od leta 1945/46 do leta 1955/56 je naraslo število študentov na višjih in visokih šolah, fakultetah in akademijah v Sloveniji za 257 % — tj. od 2629 na 6759 študentov; od leta 1955/56 do 1962/63 pa za 111 % — tj. od 6759 na 13.059.

— V letih 1964—1970 bi se po dosedanjih, samo malo pospešenih gibanjih število študentov povečalo od 13.059 v letu 1962/63 na 19.000 v letu 1969/70 — torej za okoli 45 %.

— Povprečni odstotek diplomantov je znašal — računano za 5 generacij študentov, vpisanih v 1. letnik raznih skupin šol — kot sledi: za redne študente na fakultetah, visokih šolah in akademijah 42 %, na višjih šolah 48 %, za izredne pa 16 % na fakultetah in 8 % na višjih šolah.

— Predvidevanja za čas do leta 1970 kažejo po teh dosedanjih gibanjih, da dobimo v letih 1963—1970 novih 15.560 diplomantov vseh teh šol, kar pomeni 1945 letno, medtem ko smo jih imeli v letu 1962 1615.⁷

Zdaj pa pogledajmo še, kaj je ugotovila skupina, ki je izdelovala program za razvoj raziskovalnega dela do leta 1970:

— Raziskovalne organizacije so imele v letu 1962 1660 raziskovalcev (z najmanj doseženo 2. stopnjo visokošolske izobrazbe), pri tem pa moramo upoštevati, da ne moremo mehanično ločiti mnogih raziskovalcev od njihovega pedagoškega dela.

— Samostojni raziskovalni zavodi predvidevajo povečanje števila *poklicnih* raziskovalcev za 125 % — od 800 v letu 1962 na 1800 v letu 1970, od tega na področju družbenih ved za 82 % — tj. od 110 na 200.⁸

⁶ Waldeck Rochet pripoveduje na XVII. kongresu KPF, da so imeli v Franciji leta 1950 131.000 študentov, leta 1964 že čez 250.000, leta 1970 jih bo že skoroda 500.000. »*Cahiers du communisme*«, št. 6—7, 1964.

⁷ Zavod SRS za gospodarsko planiranje, »*Osnutek perspektivnega razvoja šolstva*«, Ljubljana 1964.

⁸ Zavod SRS za gospodarsko planiranje, »*Osnutek perspektivnega razvoja raziskovalnega dela 1964—1970*«, Ljubljana 1964.

Kaj nam ti, z vseh vetrov nabrani ilustrativni podatki kljub svoji nepopolnosti pripovedujejo?

Govorijo nam predvsem o tem, da je sorazmerno kvantitativno zaostajanje šolstva oziroma višjega in visokega šolstva za celotnim družbenim in gospodarskim razvojem v vsem povojnem obdobju res samo *sorazmerno*, da pa je po absolutnem obsegu doseglo v Jugoslaviji precej visoko raven — približno *desetkratno* nekdanje število višjih in visokih šol, fakultet in akademij, študentov in učnega osebja, ko bi bile šole popolnoma primerljive. *Danes imamo v Sloveniji več takšnih šol in fakultet (30) kot celotna predvojna Jugoslavija*. Svoj delež k sorazmernemu zaostajanju so prispevale po eni plati nove in *nove potrebe*, ki jih je pospešeni družbeni razvoj porajal in ki so samo »dopolnjevale« *stare potrebe*, izvirajoče iz dediščine. To dediščino je tudi pri nas v Sloveniji označevalo stoletno *zamudništvo*⁹ — saj imamo že od leta 1957 večje število diplomantov, kot smo imeli leta 1919 v prvem semestru vpisanih študentov.

Kljub takšnim skokom je bila leta 1961 plast izobražencev te vrste (z višjo in visoko šolsko izobrazbo) v Sloveniji še zmeraj sorazmerno »tenka« — znašala je komaj dober odstotek vsega prebivalstva.

Predvidevanja kažejo, da utegnemo do leta 1970 po približno dose-danjih, kljub vsemu prepočasnih naraščanjih (nizek odstotek diplomiranih) doseči, da se število izobražencev te vrste poveča skoroda za toliko, kot smo jih leta 1961 sploh imeli, potemtako za okoli 15.000, za toliko torej, kolikor smo imeli takrat izobražencev z visoko izobrazbo (15.036). Praksa lahko seveda vsa ta predvidevanja demantira kot preskromna, ker utegnejo biti gibanja tudi dosti hitrejša (odprava učiteljskih — ustanovitev nove Pedagoške akademije, mariborske višje šole ipd.). To pa bi pomenilo, da utegnemo v letih okoli 1970 plast izobražencev te vrste skoroda *podvojiti* in spraviti njihov delež v celotnem prebivalstvu na dva odstotka.

S tem ni seveda še čisto nič povedanega o *drugi plati* — o postopnem ukinjanju razlik med intelektualnim in fizičnim delom »spodaj«, v vsa-

⁹ Leta 1910 smo imeli na Slovenskem približno 2100 ljudi s fakultetno izobrazbo, od tega 31 % pravnikov, 16 % filozofov in 18 % strokovnjakov vseh naravoslovnih in tehničnih ved skupaj. V tem letu je bilo poleg tega na Slovenskem po približni oceni 5500 ljudi, ki so končali srednje šole (gimnazije in učiteljska).

Ko je poslanec Anton Sušnik 9. julija 1919 poročal v Začasnem narodnem zastopstvu v Beogradu o zakonskem predlogu za ustanovitev univerze v Ljubljani, je med drugim navajal, da imamo v Sloveniji visoko razvito ljudsko in srednje šolstvo in »komaj 10 % analfabetov«. »*Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*«.

kršni praksi, v procesu osvobajanja človeškega dela, v procesu, v katerem se delo čedalje bolj spreminja v vsakdanjo uporabo dosežkov znanosti in tehnike.

BORIS KIDRIČ IN SLOVENSKA INTELIGENCA

V prvem zvezku njegovih zbranih del imamo nekaj razprav,¹ iz katerih je mogoče razbrati Kidričeve poglede na slovensko inteligenco zadnjih sto let slovenske zgodovine, vse do let pred izbruhom druge svetovne vojne. Pozneje se ti njegovi pogledi večkrat in v drobcih pojavljajo v člankih in govorih iz let osvobodilne vojne in revolucije — z istim *mobilizacijskim* poudarkom kot poprej. Tudi omenjenih razprav, kot je očitno, ni pisal iz kakšnih zgodovinskih pobud — želel je predvsem razveljavljati tradicionalne *dogme* in usmerjati mlajšo inteligenco v netradicionalno, politično osvobodilno akcijo. Kot intelektualec, in to po rodu in izobrazbi, hkrati pa marksist in dejaven komunist, se je strastno upiral tradicionalnemu liku slovenskega izobraženca in napadal njegovo politično majhnost in omahljivost.

Ne bo odveč, če posnamem nekatere njegove poglavitne teze.

Udomačeni dvojni morali slovenskega intelektualca je treba postaviti nasproti kritičnega duha. To dvojno moralo (javne »hvalnice«, hkrati pa zasebne »kritične čenče«) sta slovenskemu intelektualcu vcepila meščanska vzgoja in njena tradicija, hrani pa jo sodobno buržoazno okolje. »Posledice seveda niso izostale. Prvič so še huje izmaličile tvorno in karakterno podobo slovenskega kulturnega delavca, drugič pa so uveljavile v zakladnici naših znanstvenih dognanj domovinsko pravico kopici okostenelih, znanstveni resnici in sodobnim slovenskim kulturnim, socialnim ter političnim potrebam nasprotnih dogem, ki v ostalem trdovratno strašijo pravzaprav že iz generacije v generacijo.« Gre mu za »obračun z reakcionarnimi apriorizmi, ki ne koreninijo v snovi, temveč v zastarelih ideoloških vezeh, izvirajočih... iz družbene in nazorske omejenosti.« Upirati se je treba vzgoji inteligenčnega naraščanja v duhu »tradicionalne slovenske programske omejenosti in politikantstva«.²

»Staroslovenci« so »žalostna, na konservativnega meščana snovno in duhovno oslonjena inteligenca«. »Formalno je sicer res, da je izoblikoval osemindesetega leta del te inteligence svojemu narodu misel »edinjene Slovenije«, vendar pa bi bilo zgrešeno meniti, da je ideja

¹ Boris Kidrič, »Zbrano delo«, I. zv., Cankarjeva založba, Ljubljana 1958.

² Boris Kidrič, op. cit., »Pripombe k slovenski literarni zgodovini«, str. 110 in dalje (1940).

»zedinjene Slovenije« vznikla po zaslugi takratnega socialnega in nacionalnega tipa slovenskega razumništva. »Zedinjeno Slovenijo« je Slovincem kljub njihovem nacionalnemu zamudništvu porodila *revolucija*, ki je s svojo temeljno silo vršala izven slovenskih tal. Kolikor so dunajski »Slovenijani« živeli na neposrednem torišču in pod elementarnim vplivom evropske revolucije, toliko so bili sposobni formulirati svojemu narodu njegov nacionalni program. Kolikor pa so bili družbeno in ideološko sestavni del sodobne slovenske inteligence, toliko so svoj lastni program ob samem njegovem rojstvu oskrunili in pohabili z okvirom vdanosti reakcionarnim socialnim in političnim močem. Za slovensko nacionalno zgodovino tragična — ali če hočemo — tragikomična usoda velikih nacionalnih zasnov se je torej uveljavila že zgodaj, že ob samem slovenskem nacionalnem porajanju: »zedinjeno Slovenijo« je izmaličila zanikrnost slovenskih razmer, družbena in politična nezmogljivost slovenske inteligence, priklenjene na domače in tuje nosilce družbene in politične zaostalosti.«

Osnovni oznaki te inteligence sta *politična omejenost* in politični in osebni *oportunizem*, manjkali so ji objektivni temelji za tvorno politično razboritost. »*Objektione* temelje poudarjam. Doumeti jih mora, kdor hoče spoznati razvojno razliko današnjih dni, ko je sicer med slovensko inteligenco še vedno dovolj tradicionalne politične nevednosti in neorientiranosti, ko ji pa vendarle kljub vsemu ne primanjkuje več splošnih in lastnih subjektivnih pogojev za pozitivno usmerjenost, ustrezaajočo družbenemu razvojnemu toku.«

In dalje: »Ob bedi slovenskih sodobnih razmer in protirevolucionarni vlogi slovenske inteligence sta pesnik Prešeren in revolucionar — »renegat« Füstler³ dva nasprotna tečaja iste enote. Hkrati je Füstrova usoda izrazila slovensko tragiko neposredneje od Prešernove pesmi: da je mogel ostati revolucionar — je postal renegat.« »Dialektično protislovje je v dejstvu, da se je iz te žalostne dobe mogla ohraniti Slovincem neskalska vrednota, več ko dostojna kulturne zakladnice razvitega naroda... le v poeziji.«

»V Levstikov čas sega začetek izrazitejše družbene diferenciacije na Slovenskem. Slovenski inteligenci je bilo tedaj v drugo dano, da izbira družbeno, nacionalno in politično smer.« »Kolikor so »mladi« in njihova inteligenca pokazali *kulturno* potenco, se morajo za njene teoretične in idejne temelje zahvaliti *ljudskemu* Franu Levstiku.« »Slovenska inteligenca, ki se je delila med »stare« in »mlade«, je na splošno ostala privesek

³ Füstrovo usodo je v Slovenskem biografskem leksikonu popisal dr. Francè Kidrič.

vrhnje slovenske družbe. Njen največji greh je v dejstvu, da je Levstik ostal osamljen.«⁴

Iz teh razprav, od katerih sta dve, žal, nedokončani, lahko razberemo samosvojo, *bojevito* potezo takratne marksistične inteligence, dejstvo namreč, da se je poleg vsega drugega morala tudi iz pedagoških razlogov, zaradi vzgoje inteligenčnega naraščaja spopadati s tradicionalizmom v *literarni zgodovini* — ta pa je bila prevladujoča zgodovinska veja. Pri tem ni šlo za literaturo ali zgodovino v ožjem ali v strokovnem smislu, ampak za *politične* in *kulturnopolitične* koncepcije, kakršne so jo obvladovale in zoper kakršne je ta inteligenca nastopala. Od tod med drugim Speranova obdelava slovenskega narodnega vprašanja,⁵ od tod Kidričeva kritika nekaterih stališč dr. Ivana Prijatelja v »Kulturni in politični zgodovini Slovencev« o tem, kaj je narod, kdaj so se Slovenci izoblikovali v narod, kaj je za nas pomenilo viharo leto 1848 in kaj mi za takratno revolucijo, kakršna je bila usoda »zedinjene Slovenije« in tako dalje.

V bistvu je to boj zoper *enostranosti* v slovenski zgodovinski usodi, zoper enostranosti, ki še delujejo in ustvarjajo nenaravna razmerja (npr. v zgodovinski vedi⁶), podaljšujejo življenje najmanj pozitivnih slovenskih tradicij in mladim rodovom intelektualcev *zakrivajo bistvo* družbenih dogajanj. Od tod tudi rdeča nit, ki jo zasledimo v vseh teh razpravah, tako v Speransovih kot Kidričevih in nekaterih drugih spisih, in ki je zapopadena v ugotovitvah o družbeni in politični *nezrelosti* Slovencev v prelomnih obdobjih ali dogodkih. Leta 1918 pa nam je manjkalo »odločilnega teoretičnega, taktičnega in organizacijskega vodstva« glede na to, da so se *objektivne* razmere spremenile, da smo že imeli razgiban delavski razred. Tako pelje ta nit naravnost v prelomno obdobje, katerega obrisi so se začeli kazati po razmahu fašizma in priprav na drugo svetovno vojno. Za to obdobje pa že imamo izoblikovano *družbeno silo* — delavski razred in njegovo partijo, zato pa kar se tiče inteligence — ne primanjkuje več splošnih in lastnih objektivnih pogojev za pozitivno usmerjenost. Slovenska inteligenca lahko popravi svoje zgodovinske grehe, ne da bi ostala osamljena, kakor sta ostala

⁴ Boris Kidrič, op. cit., »*Lik slovenske inteligence med Prešernom in Levstikom*«, str. 131 in dalje. Primerjaj tudi »*Evropske krize in slovenski narod*«, str. 72—109 (1940).

⁵ Edvard Kardelj (Sperans), »*Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*«, uvod v novo izdajo.

⁶ Dušan Kermauner, »*Začetki slovenske socialne demokracije*«, Cankarjeva založba, Ljubljana 1963, pravi v uvodu: »S pravo narodno zgodovino se bomo lahko ponašali šele tedaj, ko bo zgodovina delavskega gibanja od njegovih začetkov dalje njena bistvena sestavina, dotlej pa bomo imeli opravka z zgolj meščansko zgodovino pod krivo etiketo ‚narodne‘.«

Prešeren in Levstik. »Če je namreč 1848 slovenskemu narodu manjkalo *moderne in borbenega proletariata*, 1918 pa našemu proletarcu *revolucionarne avantgarde*, tedaj danes niti o prvi niti o drugi pomanjkljivosti iz omenjenih let — *že ne more biti več govora.*«⁷

(Se nadaljuje)

ODMEVI Z EKRANA 64

Filip Kalan

Domisleki, ohranjeni v teh fragmentih, so, žal, le odmevi: zapisi nečesa, kar je bilo nekoč živo, spregovorjeno v mikrofon pred rdečimi lučkami televizijske kamere. Res, da so besede takšne, kakršne so bile. Le tistega pravega ni več: avdiovizualne nazornosti. Živa oddaja prenaša na ekran vtis neposredne domiselnosti. To, kar je zapisano, je naposled le siva usedlina tega, česar ni več: govora, pogleda, kretnje. Vendar vse kaže, da je gledališki komentar v kulturni panorami pridobil ljubljanski televiziji krog gledalcev med gledališkimi in negledališkimi ljudmi. In tako so mi rekli, naj jih obnovim, te odmeve minulih oddaj, staremu letu v slovo in novemu v pozdrav in v spodbudo vsem tistim, ki vztrajajo pri zahtevi, da bodi namen gledališke kritike tak, kakršen je po Hamletovih besedah namen gledališke igre — ta, da drži življenju zrcalo, da kaže čednosti njene poteze in pregrehi njen obraz, času in družbi podoba in odtis.

To sem zapisal za Silvester 1962 in mislim, da velja ta zapis tudi za prehod v leto 1965.

18. novembra 1964

Dragi gledalci,

gledališki in literarni opravki so me zanesli v tujino in tako se vračam z zamudo pred slovenski ekran, in v opravičilo lahko povem le to, da je vsaj prvi del mojih potovanj veljal gledališkim raziskavam — Pariz, London, Benetke, Praga, Dunaj — in da bom skušal te izkušnje kakor že koli posredovati v letošnjih komentarjih o gledališki dejavnosti.

Drugi del mojega bivanja v tujini — Dunaj, Dortmund, Leverkusen, Düsseldorf, Frankfurt — pa se veže z živahnim sodelovanjem, ki so ga

⁷ Boris Kidrič, »Vloga delavskega razreda in delovnega ljudstva v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju«, Slovenski zbornik 1942 (ponatis), DZS, Ljubljana 1945.

pomembni vlogi kulture, ki z njimi v vsakdanji socialistični praksi in teoriji ali ob slovesnih trenutkih tako nenadzorovano in lepoumno pozvujemo, zgolj mlatev prazne slame. Recimo jim tako, imenujmo jih s pravim imenom, tako bomo vsaj vedeli, pri čem smo!

Vasja Predan

OB ROBU KULTURNE VSAKDANJOSTI

(nadaljevanje)

Ben o Zupančič

»Dosedanji mali srednji stanovi, mali industrijci, trgovci in rentniki, rokodelci in kmetje, vsi ti razredi polze v vrste proletariata...«

(»Manifest komunistične partije«)

Generacija pred zaprtimi vrati

Kmalu bo trideset let, kar je Ivo Brnčič napisal eseja »Intelektualec in sodobna družba« (1935) in »Generacija pred zaprtimi vrati« (1937).¹ Danes ju je ne samo zanimivo, ampak naravnost pretresljivo prebrati in se nad njima zamisliti. Časovna razdalja do njiju je sorazmerno majhna, a po dogodkih in prelomnih dejanjih izredno pomembna. Tisti, ki vsebine teh esejev nismo mogli neposredno čutiti na lastni koži, utegnemo biti zato pri branju preveč »zgodovinsko« razpoloženi, kljub temu da posledice stanja, o kakršnem je Brnčič pisal, očitno še hodijo z nami in za nami. Brnčičeva eseja sta svojevrstno kulturno-zgodovinsko pričevanje o dani zgodovinski situaciji, domači in evropski, zapisek bistrovidnega, naprednega, globoko prizadetega, vendarle pa ne obupanega intelektualca in kulturnega delavca, ki skuša tako razumeti kot najti novo pot.

Poglejmo, kaj pravi o svojem rodu in o naših tedanjih intelektualcih — kako jih presoja in vrednoti.

Zanj je njegova generacija pisana množica ljudi »ki se med sabo ne razlikujejo le po zunanjih življenjskih okoliščinah, po družbenem in gmotnem položaju, poreklu, izvoru, po okolju, v katerem žive, marveč tudi po svoji opredeljenosti, po svojih prizadevanjih, po svojih svetovno-nazorskih, političnih in celo etičnih pojmovanjih«. Njegovi vrstniki so

¹ Ivo Brnčič, »Generacija pred zaprtimi vrati«, Cankarjeva založba, Ljubljana 1954 (prva dva eseja, str. 9–36).

zanj rod, »iz katerega se dandanes na Slovenskem čedalje izraziteje ustvarja naš inteligenčni proletariat«. »Vzgojeni za visoke stvari duha, ki naj bi bile predmet in smoter intelektualčevega življenja, stojimo danes presenečeni in osramočeni pred dejanskimi življenjskimi pogoji in naše životarjenje je ena sama nepotešena žeja«.

Kljub temu razočaranju, kljub prepadu med podobo in stvarnostjo pa se je »njihovo doživljanje lastne usode premaknilo iz posameznika v človeško splošnost, da svojega osebnega primera ne občutijo egocentrično, marveč kot del skupnega problema, ki je rešljiv samo v okviru celote«. »Trda življenjska nuja jih je notranje prevzgojila; razbila jim je vse iluzije mladosti in jih krvavo iztreznila, a jim je zato dala tisto vero v življenje, jasneje: tisto tvorno, ključovalno preverjenost o možnosti ureditve tostranskega življenja, ki se napaja iz zavesti o trajni odgovornosti pred človeško skupnostjo in iz živega občutka dolžnosti do nje...«

Skratka — dana družbena situacija je pripravila njega in njegove vrstnike kljub »zaprtim vratom« do tvornega optimizma, do uporne, najbolj preganjane vere — vere v »zemeljskega človeka«.

Splošni položaj slovenskega intelektualca tisti čas opredeljujeta po njegovem dva pomembna činitelja: *socialno poreklo* in *vzgoja*. Socialno poreklo je pretežno kmečko in malomeščansko, malomeščanstvu pa je »najmanj zagotovljen njegov socialni obstoj«, zato je intelektualec iz njegovih vrst občutljiv za družbene pojave vseh vrst.

Funkcijo intelektualca v meščanski družbi pa je razumel takole: »Malomeščanski intelektualec je vršil v meščanski družbi zmeraj neko posebno funkcijo: od nešteti inženirjev, tehnikov in graditeljev, ki so bili soudeleženi pri ustvarjanju tiste industrije, tiste tehnične organizacije, na kateri in s katero je zrasla ogromna stavba današnjega sistema, pa do uradniškega kadra, ki služi tej ureditvi in jo vzdržuje — vsepovsod je bil malomeščanski intelektualec nekakšna vmesna stopnja med lastnikom proizvodjalnih sredstev in delovno silo. Daleč od vsega-mogočne posesti in oblasti nad gospodarsko organizacijo, ki jo je sam bistveno pomagal graditi, hkrati pa prav tako oddaljen od delovnih množic, je tako malomeščanski intelektualec zmeraj bolj ali manj pasivno služil sistemu in je v njegovi hierarhiji zavzemal neko srednje, nedoločeno mesto; navzdol je bil predstavnik meščanske družbe, navzgor pa zgolj njen sluga in nič več. Vse to je nujno moralo odsevati v njegovi psihologiji, moralo pa je tudi vplivati na njegovo dejansko usodo, ki so mu jo zapisali brez njegove volje in celo proti njej neizpremenljivi zakoni, ki vladajo človeško družbo«.

To kratko in malo pomeni, da je meščanska družba tega intelektualca pretežno malomeščanskega porekla v glavnem *izločila* iz odločanja v bistvenih družbenih zadevah, ga čimbolj oddaljila od ljudstva in mu dala družbeno *nedoločen* položaj, s čimer se je ujemala tudi njegova vzgoja. Ta ga je oddaljevala od »resnične problematike neposredne življenjske stvarnosti«, zanjo je bila značilna »popolna brezbriznost do vprašanj družbenega življenja«.

Tako izkoriščani intelektualci pade v kapitalistični družbi »iz družbene organizacije razredov«, se proletarizira in *deklasira*, v času svetovne gospodarske krize in domače brezposelnosti ostane dobesedno na cesti. Ta čas je na Slovenskem »samo med profesorskimi kandidati več kot poldrug sto nezaposlenih. Število tistih, ki se vsako leto prerijejo med proračunskimi in drugimi možnostmi do eksistence, se giblje povprečno okoli 10 %«.

Deklasiranost postane *najpomembnejša* postavka njegove psihologije. Svetovna kriza ga ni prizadejala samo gmotno, ampak mu je tudi spodnesla tla, na katera ga je s šolanjem sama postavila — individualizem, pasivno službovanje, nepoučenost o najosnovnejših socioloških vprašanjih, absurdni pojavi v družbenem in gospodarskem življenju, ki jih *ne razume*, mit o privilegirani intelektualnega dela ipd. Od tod potem bridko spoznanje, da njegov um ni vsegamogočen, od tod obup nad razumom sploh, beg iz racionalnega v iracionalno, dovzetnost za mistične ideologije, anarhična upornost, donkihotsko bojevanje z mlino na veter — kritika strojev in mehanizacije, hamletovsko iskalstvo, zagrenjenost, pesimizem, nihilizem itd.

Ob tem Brnčič polemizira s trditvijo oziroma z *mitom* o privilegirani intelektualnega dela, ki jo jemlje po mojem preveč dobesedno, in smatra, da taka naziranja sicer sama po sebi niso docela zmotna, »a dandanašnji v najostrejšem nasprotju z dejanskim položajem intelektualcev« — zakaj nekoč je zgodnja kapitalistična družba intelektualno delo nujno potrebovala, interesi izobražencev pa so se še ujemali z interesi napredujoče družbe. Od tod tudi idealistični nazor, »da je neko intelektualno delo že samo po sebi nekaka posebna vrednota, ki je tako po svojem postanku kakor tudi po svojem smislu in namenu celo vzvišena nad vsakdanjim življenjem. Zlasti znanost in umetnost, dve najpopolnejši obliki duševnega udejstvovanja, je gledal meščan, ki mu je bilo vselej neznan družbeno jedro vseh stvari in pojavov, izven relacij neposredne stvarnosti in jima je pripisoval neko absolutnost in apriorno neodvisnost od socialnega življenja«. »Bajka o privilegirani duševnega dela se je pred stvarnostjo naših dni razblinila v nič. Osnova sodobne družbe je v skladu z njeno pridobitniško usmerjenostjo v vulgarni

utilitarizem neposrednega osebnega gospodarskega uspeha... Dejansko je danes razmerje družbe do intelektualca popolnoma istovetno z njenim odnosom do ročnega delavca... kakor kupuje družba delavčevo fizično delovno silo, tako kupuje duševno silo intelektualca.«

Podobno je z njegovo ustvarjalno prostostjo — relativno je prost, dokler se čuti meščanstvo trdno, toda tisti trenutek »ko se začuti meščanstvo ogroženo in v krizi, pokaže svoj neponarejeni resnični odnos do duševnega dela in v zadnji konsekvenci do kulture sploh; tedaj se odkrije, da meri meščanstvo tudi intelektualno udejstvovanje edinole s komercialnim vatlom... da dejansko priznava duhovne vrednote le toliko, kolikor gredo vzporedno z njegovo neposredno gmotno koristjo.«

Po Brnčiču je poklic intelektualca *kulturno delo*. »V meščanski družbi je pripadla intelektualcu naloga nekakega kulturonosca, vloga edinega predstavnika kulture; v zvezi s tem dejstvom je nastala tudi njegova posebna kulturna zavest«. Toda v poznem meščanstvu ima družba kulturo za nezaželeno in nevarno in intelektualci živijo v okuženem ozračju neumnosti, barbarstva in nazadovanja, v stvarnosti, pred katero »je že zdavnaj umrla klavrna iluzija, da bi kulturni delavci — kot nekaka vest družbe in sveta — nemara lahko še zavrli to drvenje v globino, da bi mogli količkaj preprečiti propast kulture«.

S tem Brnčič končuje svoje esejistično analizo in pesniško plastično podobo stvarnosti, ob kateri je »preroški patos Apokalipse samo še smešno jecljanje«. Odgovore bo dalo življenje samo, neusmiljena, železna, logična in objektivna nujnost.

Brnčičevi splošni presoji problema dajejo ob vsem, kar sta o tem napisala Ivan Cankar in Srečko Kosovel, seveda izrazito barvo dejanske razmere slovenske inteligence tistih let. Potrjevale so mu splošne teze o inteligenci v razviti meščanski družbi, iz njih se je porodila izvrstna prisposodba »zaprtih vrat«² za rod mlajših naprednih intelektualcev njegovih let, četudi Brnčič ne zastavlja problema *generacijsko*. Splošne teze so v tistih razmerah dobile ne samo svoje potrdilo, ampak tudi dopolnilo — posebno v majhnosti, provincialnosti in ponigliivosti družbenih razmer, v zagati nacionalnih trendov v Jugoslaviji, v praktični ne-gibnosti in nemoči pred zastrašujočo močjo fašističnih sosedov.

Samo nekaj let poprej je Josip Vidmar zapisal, da je do nedavna med obema taboroma (slovensko-katoliškim in protislovensko-svobodomiselnim) *životaril* »krog samostojno misleče, strankarsko neopredeljene in tudi nezaslepljene slovenske svobodoumne inteligence, ki je sol tega

² Leta 1932 jo je uporabil že Ludvik Mrzel in je povzročila polemiko o generacijah. Peter Lem, »Ludvik Mrzel in socialna književnost«, Književnost, Ljubljana 1933, št. 1, str. 18.

naroda in pravi izraz njegove najgloblje kulturne volje.«³ Tisti čas se je Fran Albreht spraševal, »zakaj je dandanes slovensko javno življenje tako nerazgibano in zamočvirjeno, tako provincialno omejeno, tako ozko in nesvobodno, tako silno razcepljeno in neenotno«, in pisal o moralni depresiji: »Potemtakem bi se gospodarski in socialni krizi pridružila zdaj še moralna depresija kot tretja uradno priznana bolezen našega naroda v sedanjih časih« — ljudstvo pa »stoji v veliki, odločilni večini ob strani kot neogljen bolnik in nima besede... Eni mu ponujajo lek onostranstva kot rešitev iz vseh njegovih zemskih stisk in tegob, češ da je vir vsega njegovega današnjega zla in gorja zavrženi, brezbožni materializem, drugi spet ubirajo strune in mu svirajo o »nacionalizmu«, pa o »slogi«, o neki »agrarni demokraciji« in o »gospodarski in socialni obnovi...«⁴.

Ob vsem tem bi se splačalo podrobno raziskati in analizirati vse polemike v tridesetih letih, krizo »Ljubljanskega zvona«⁵, ustanovitev »Sodobnosti« ipd., nato pa čedalje močnejši tok, ki je peljal v štirideseta leta in v revolucijo.

»Govorili smo, da se nahajamo v socializmu, kar pomeni v prehodni dobi petih, desetih let, potem pa bomo takoj dosegli komunizem, idealno stanje.«

»Dejavnost predvojne inteligence je torej v precejšnji meri temeljila na mitu... Povojna umetnost slovenske inteligence je torej temeljila na predvojnem mitu (na obeh sestavinah, na religiozni in liberalni).«¹

O mitologijah

Četudi bi brez pomisleka (zakaj pomisleki so možni) sprejeli skupinsko oznako »slovenska humanistična inteligenca« za vse tiste intelektualce, ki so pred vojno sodili v družbeno angažirano skupino in ki so tudi v narodnoosvobodilni vojni in revoluciji »vedeli svoj dolg«, potem bi se morali ob njeni podobi, kakor jo je za čas revolucije in po njej

³ Josip Vidmar: »Kulturni problemi slovenstva«, Tiskovna zadruga, Ljubljana 1952.

⁴ Fran Albreht, »Odsevi časa«, Cankarjeva založba, Ljubljana 1961, »O moralni depresiji«, str. 41, 70—71 (1955).

⁵ To vprašanje je ob »Pogovoru z Jušem Kozakom« (Franc Zadavec, Naši razgledi, 26. decembra 1964) zastavil dr. Dušan Kermauner v zapisu »Glosa ob pravdanju za Frana Albrehta proti Jušu Kozaku« (Naši razgledi, 20. II. 1965).

¹ Taras Kermauner, »Komentar k neresničnim dilemam (2)«, Perspektive, št. 23—24, 1962—1963; »O nekaterih odnošajih med družbo, kulturo in inteligenco«, Perspektive, št. 14, 15, I. 1961/62. Predelana razprava je izšla v zborniku »Humanizam i socijalizam« pod naslovom »Humanizam i inteligencija«, Naprijed, Zagreb 1963, II. zv., str. 67—88.

orisa Taras Kermauner, vprašati mimo drugega naslednje: Ali je bila njena podoba revolucije, predvsem pa njenih plodov in porevolucijske dobe resnično tako mitološka, kot smo brali v omenjeni razpravi in tudi drugod? Ali je bil temelj tega mita res prepričanje, da so vse zelo zakrivile samo mračne sile oziroma samo nepravilna delitev dobrin? Ali je res menila, da bo nemudoma po revoluciji nastopilo na Slovenskem »kraljestvo svobode« v Marxovem smislu? Ali je res, da je po revoluciji prikrivala dejansko stanje in svoje razočaranje, navsezadnje pa se le zavedela in se vrnila v preteklost, potem ko je obupala nad družbeno uresničljivostjo svojega ideala? Ali pa gre tudi za nekaj malega mitologije o mitih?

Ne kaže drugega, kot pobrskati po knjigah in revijah, po tekstih in dokumentih tistega časa in o tistem času in se prepričati. To pa je zahtevna naloga, ki ji mimogrede ni mogoče biti kos. Za ta zapisek sem si izbral nekaj avtorjev, za katere bi bilo težko reči, da niso intelektualci, da niso v predvojni Jugoslaviji stali v vrstah družbeno angažiranih sil, da se niso udeležili narodnoosvobodilne vojne in revolucije — ne da bi imel namen tehtati posamezne besede ipd. Gre mi za kratek sprehod v preteklost — recimo tudi v lastna mlada leta, in za to, da pogledam, v kolikšni meri so bili ti intelektualci v zadnji vojni in prvi povojni čas žrtve predvojnega mita slovenske humanistične inteligence o revoluciji.

Najpoprej si oglejmo nekaj grobo iztrganih odlomkov s četrtega zasedanja *Kulturnega plenuma Osvobodilne fronte*² 2. avgusta 1945 — to pomeni tri mesece po osvoboditvi, v času vsesplošnega navdušenja, ko so zmagovalce mogle neovirano preplavljati vsakršne iluzije ali celo najbolj rožnati miti.

FERDO KOZAK (ko govori o prvi svetovni vojni in njenih posledicah): Sile, ki so tako usodno oblikovale tega časa materialno življenje, so razdejele tudi politične osnove evropske družbe. Najbolj očitni znanilec tega razkrojvalnega procesa je bil prepad med ljudskimi množicami in vladajočimi sloji, ki se je — lahko rečemo — vidno večal od leta do leta. Demokracije, svoboda — ta in podobna načela so prenehala biti resnično urejajoče vrednote. V vsakdanji praksi so se izmaličile v mrtve krinke, za katerimi se je skrival drug obraz. Ljudje so čutili, da lahko povedo svojo misel in izrekajo svojo kritiko, da pa ne morejo v ničemer odločati, da ne morejo soodločati, da zdravega elementa svoje kritike ne morejo uveljaviti kot soustvarjajočo silo... Skratka: kultura vladajočih slojev — če lahko uporabim besedo kultura — je bila po svojem pravem značaju uživaška, ne pa ustvarjalna... Slovenski narod (je bil) kot celota vključen v ta razvoj in... je bil tek stvari — vsaj v poglavitnih

² Vse v »Slovenskem zborniku 1945«, str. 5 in dalje. Primerjaj tudi iste in druge avtorje v »Slovenskem zborniku 1942«, DZS 1945 (ponatis).

črtah — pri nas isti kakor po drugih deželah Evrope dvajsetega stoletja. Deloma ker je naša civilizacijska raven na splošno že itak ustrezala njeni, deloma pa ker smo svoj siceršnji zaostanek v teku let skoraj sunkovito izravnali... Samo da si pri nas, posebnostim našega razvoja ustrezajoče, marsikod ostrmel še nad večjo pokvarjenostjo, javno hinavščino in sovraštva polno zlobo, kakršno si pa mogoče zaznal drugod. Nič čudnega spričo vse naše, na stoletni tradiciji osnovane, podložniško prihuljene politične prakse... Danes, ko se je ta veliki spopad zaključil z zmago, kakršnih malo pozna zgodovina, danes moremo spričo vseh navedenih razgledov in spoznanj ugotoviti, da ta zmagoviti konec ne pomeni za narode sveta in posebno še za našega samo izvojevanje fizične svobode, pač pa tudi osvobojenje človeka. Prav zaradi tega je bila naša osvobodilna borba izrazito kulturno dejanje. V tem smislu je potrebno poudariti nekaj osnovnih zaključkov: Vključeni v domovinsko vojno nismo s svojo osvobodilno borbo samo pomagali razbiti in uničiti razdiralne sile fašizma, ampak smo tudi z aktivizacijo ljudstva v tej borbi ustvarili pogoje, ki za zmeraj izključujejo morebitno ponovno oživitev fašistične mentalitete. Tej zavesti se pridružuje jasen in zelo izrazit občutek, da je za nas končana spočetka orisana kriza materialnega in duhovnega življenja. Doba upada in razkranja je zaključena in vrata v novo razdobje so odprta na stežaj. Čeprav še ni videti novih oblik življenja, čeprav je še toliko ostankov včerajšnjega dne v nas — to vse ni važno. Važno je neizbrisno občutje, da smo se zavestno vključili v organizacijski proces novega sveta. To pa zaradi tega, ker je življenje našega naroda napolnil vroči žar centralne kulturne ideje, ki ustreza tradicijam vse naše kulturne dejavnosti in ki bo te tradicije še razvila glede na obseg in vsebino. In slednjč — prvič v vsej naši zgodovini smo si kot enovita družina delovnih in mislečih ljudi izbrali vrednote svoje kulturne dediščine za osnovo novega, skupnega življenja. Prvič zdaj postajajo resnice, dognanja, prividi in sanje naših tvorcev, zlasti pa človečanska vrednost in vsebina njihovega duha in srca živa oblikovalna sila v življenju našega ljudstva. In to je najbolj plemeniti in hkrati glede na rast naše kulture najpomembnejši sad domovinske vojne.«

JOSIP VIDMAR: »Leta, ki smo jih pravkar preživeli in ki jih še čutimo, so po vsej svoji vsebini najsilnejši prelom v naši narodni zgodovini. Če bi hoteli na kratko označiti, kaj se je v naši narodni usodi pravzaprav zgodilo, bi morali reči, da ta leta pomenijo konec naše pasivne zgodovine, konec pasivnega vztrajanja in vdane odpornosti ter začetek aktivnega odločanja o lastni usodi, začetek aktivnega izživljanja vseh sil tega naroda, tudi duševnih in kulturnih... Po tem dejanju se pričinja nova doba tudi v našem duhovnem življenju in v kulturi. Ne da bi hotel delom naših velikih mož karkoli odrekati, sem preverjen, da v naši literaturi ne bodo več nastajali soneti, kakršni so osrednji štirje v Prešernovem vencu, ne bodo se več pojavljali Martini Krpani, Kurenti in poeti ne bodo več peli »Dum«, skratka, literatura naroda, ki stiska zobe, golta svoj gnev in sanjari, je pri nas pri kraju. Prišla bo nova, čisto nova literatura, kot je od dne, ko je ta narod prvič v zgodovini v svojem imenu in za samega sebe stisnil pest in prvič resnično udaril po sovražniku, kot je od tega dne spremenjen njegov osnovni položaj in njegov značaj. Nastala bo literatura svobode in ponosne samoodločbe... Pisatelj, pesnik, ki bo doživel to, kar je doživel ta narod — prebujanje, veličino junaške samozavesti in trdnost

vere vase, ki bo to osnovno situacijo naroda vede ali nevede izrazil, bo nov brez vsakega izma in bo resničen glasnik vsega slovenskega, kar prihaja po velikem prelomu.«

JUŠ KOZAK: »Je osvobodilni boj slovenskega ljudstva izbojevan? ... Osvobodilni boj slovenskega ljudstva ni še izbojevan. Čeprav ne pokajo več puške, se nadaljuje borba za politične in socialne temelje nove družbe, za etično globino njene kulture. Ta borba za kulturo ni po svoji veličini in odgovornosti nič manjša in zahteva prav tako velikih naporov, neizprosne resnobe in odločne odkritosrčnosti. To zavest si morajo osvojiti vsi, ki so in ki se čutijo poklicani, da bodo kakorkoli sodelovali pri oblikovanju naše kulture... Sedaj, ko se po vojaškem zlomu fašizma in nacizma vodi borba za ureditev novega sveta in nove družbe, se z naporom za kulturo te nove družbe nadaljuje še vedno borba proti ostankom nazadnjaške petokolonaške miselnosti. Stvarjanje kulture, ki ima in ki bo imelo globoke osnove v narodnoosvobodilnem boju, ki zajema svojo etiko in svoje duhovne vrednote iz tega velikega slovenskega dejanja, je v svojem bistvu mogočna borba proti vsem nasprotujočim silam, o katerih bi bilo zelo pogubno misliti, da so položile orožje in ne kanijo več kljubovati. Borba se ne omejuje samo na izrazite simptome nazadnjaštva, temveč bo posegla tudi v borbo proti vzgoji, duhovni in politični, ki sta vse nazadnjaštvo skozi stoletja razvijali, oblikovali značaje in miselnost. Ustvarjanje narodne in človeške kulture, podobe nove slovenske družbe, je ob enem že poziv in življenjska dolžnost, da se nadaljuje in do konca izvede narodnoosvobodilni boj slovenskega ljudstva... *Kakor drugi stoji tudi slovenski tvorec pred nerešenim vprašanjem, kakor bo umetnost služila novi družbi in dejanjem sočloveka. Umetnost je bila razen v dobi anarhičnega individualizma vedno v službi idej, družbe in dela, toda kvaliteto sta odločala talent in genij, nikoli srha. Pričela se je borba zanjo in za obliko, a vendar se je socialistični realizem, ki se vrača h klasični umetnosti, le v redkih primerih dvignil nad apologijo družbenih idej in tendenc.*« (Podčrtal B. Z.)

BORIS KIDRIČ: »Pri nas je imela namreč kultura še vse večji pomen kot pri drugih narodih. Revolucionarna in ljudska misel, ki se v preteklosti ni mogla uveljaviti na drugih področjih našega utesnjenege udejstvovanja, se je zatekla ravno v kulturo in se ravno v njej povzpela do svojih najvišjih manifestacij. Vendar se je že od vsega početka pokazala razklanost med veličino naših kulturnih velikanov in med mizerno resničnostjo slovenskega življenja. Pokazala se je — bodimo odkriti — razklanost med veličino naših kulturnih velikanov in mizerno resničnostjo slovenske inteligence. Osvobodilna fronta je to razklanost odpravila. Inteligenca se je v borbi aktivno povezala z ljudstvom, iz katerega je izšla. Nastal je nov lik ljudske inteligence, ki ni več orodje neljudskih oblastnikov... Vendar s tem naš posel še ni opravljen. Odkrito in jasno je treba povedati, da se vsa inteligenca ni tako ponašala, kot bi bilo treba... Našo inteligenco je treba preroditi... Združiti inteligenco z ljudstvom in poglobljati vezi z ljudstvom, razvijati se s to novo inteligenco novega kova, ki ne bo ničesar izgubila, ampak samo pridobila, je osnovna možnost naše inteligence — in to možnost naša inteligenca tudi ima... Naša nova narodna ljudska oblast si svoj delež, oziroma izpolnjevanje dolžnosti do kulture, ne more zamisliti brez vašega sodelovanja, brez resnične aktivizacije znano-

sti... da bo kultura imela osnovo v naši ljudski skupnosti in da se vsi kulturni delavci vključijo v naše delo, kakor se je vključil naš delavec, kmet, mladina. Iz tega, da bodo kulturni delavci razvili kulturo na slehernem poprišču javnega udejstvovanja, bodo rasle nove pobude kulturne tvornosti.«³

Če si samo povrh ogledamo omenjene tekste v celoti ali samo navedene odlomke, lahko ugotovimo v njih predvsem občutek sreče ob zmagi nad zunanjim in notranjim političnim in vojaškim sovražnikom, kot ob največjem zgodovinskem dejanju slovenskega ljudstva, ob dejanju odločilnega, prelomnega pomena. To srečo še povečuje optimizem, ki ga je to ljudsko dejanje porajalo tudi ob pogledu v prihodnost — zmaga pomeni nacionalno in politično osvoboditev, drugačno sožitje z drugimi jugoslovanskimi narodi kot leta 1918, ljudsko oblast, odprte možnosti za urejanje socialno pravičnejše družbe, kot je bila poprejšnja. Končno izražajo teksti tudi zadovoljstvo nad deležem slovenske inteligence v ljudskem boju za svobodo, za novo družbo. Preveva jih zaupanje v oblikovanje nove kulture, zgrajene na pridobitvah osvobodilnega boja, oplojene z najboljšim iz zgodovinske tradicije.

Kljub sreči, optimizmu, zadovoljstvu in zaupanju v prihodnost slovenske kulture, je beseda govornikov — če je že slavnostna, tudi bolj stvarna kot bi lahko — gledano iz današnje perspektive — pričakovali. Vse še ni opravljeno. Opravljeno je samo tisto, kar je bilo ta čas poglavitno. »Evropska« kriza materialnega in duhovnega življenja Slovencev je končana. Začenja se graditev novega sveta. Najboljše iz kulturne tradicije postaja oblikovalna sila v življenju ljudstva. Novo družbo in kulturo je treba spričo novega položaja in značaja slovenskega naroda oblikovati na tradicijah osvobodilnega boja. Treba je postaviti socialne in politične temelje nove družbe, se boriti za etično globino njene kulture. Umetniški ustvarjalec stoji pred vprašanjem, kako služiti tej novi družbi, ne da bi pozabil na bistvo umetnosti, ne da bi jo zamenjaval z apologijo družbenih idej in tendenc. V vseh je še veliko včerajšnjega. Inteligenco je treba preroditi, združiti z ljudstvom — brez nje ljudska oblast ne more izpolnjevati svojih dolžnosti do kulture.

Če v teh tekstih *danes* opazim kakšno pretiravanje glede izpolnjenih pričakovanj, kakšne preoptimistične poteze, kakšno očitno iluzijo, nikakor ne morem videti v njih sledov kakšnih izdelanih mitov. V osrčju vseh misli je vendarle tisto, kar je bilo neizpodbitno — osvoboditev, zmaga, izjemno dejanje slovenskega ljudstva, nove možnosti.

Narediti iz take vrste iluzij, prehitrih, prenavdušenih, preoptimističnih zaključkov ali predvidevanj mite je v publicistiki kaj lahko.

³ Boris Kidrič, op. cit., II. zv., Cankarjeva založba, Ljubljana 1959. (»*Pozdrav IV. zasedanju Kulturnega plenuma OF*«; »*Zaključni govor na Kulturnem plenumu OF*«, str. 366—70).

Konec koncev pa je čisto vseeno, kako kakšno reč kdo krsti, bistvena je njena vsebina.

Oglejmo si zdaj z nekaj iztrganimi stavki, kako je intelektualec in politik Boris Kidrič tisti čas pojmoval probleme slovenske inteligence na na takratno stvarnost:

— »Kongresa (Prvi kongres slovenskih kulturnih delavcev) se je udeležilo rekordno število sedemdeset kulturnih delavcev, ki trenutno opravljajo svoje kulturno delo med cvetom našega naroda, med našo vojsko. Že po tej plati je torej kongres izrazil in poudaril dejstvo, da je osvobodilna borba odpravila zakoreninjeno protislovje, ki je poprejšnje čase obstajalo v tem, da se je demokratična misel sicer često zatekala v velike slovenske kulturne stvaritve, da pa je slovenska kulturna inteligenca ostajala oddvojena od svojega ljudstva in njegove borbe ter mnogokrat odigrala bolj ali manj bedno vlogo v slovenskem narodnem in političnem dogajanju.« (Konec januarja 1944)

— »Danes nam je Prešeren dražji kot kdaj koli poprej. Protislovje med izpovedjo Prešernovega duha in njegove velike umetnosti ter med slovensko resničnostjo je dokončno ukinjeno. Ukinile so ga slovenske ljudske množice v krvavi ljudskodemokratični narodnoosvobodilni borbi.« (5. februarja 1945)

— »Prav je, da so ljudske množice in da so naši aktivisti v teh dneh navdušeni. Toda navdušenje samo ob sebi ne zadostuje. Zmago je pač treba utrditi, izdajalska reakcija bo vsekakor iskala novih poti in novih postojank. Škodovati nam ne bo skušala samo na političnem poprišču, temveč se bo skušala uveljaviti in se nam zoperstavljeni tudi na gospodarskem poprišču. Obenem vemo, da je ogromno uničenega in porušenega. Ponovno bo treba graditi, ponovno bo treba učiti sebe in druge. Obnova, delo, taka bo ena izmed osnovnih nalog narodne vlade Slovenije.« (5. maja 1945)

— »Hkrati moramo kot ljudje borbe, kot ljudje, ki zremo treznih oči v bodočnost, preudariti, da samo navdušenje ne bi bilo dovolj, če ne bi vedeli, da so potrebne nove borbe, novi neodjenljivi naporji za našo popolno zmago... Tudi vemo, da borba za uresničenje te bodočnosti še ni končana. Še bomo morali iti skozi težave, morda prav tako velike po obsegu, kakor so bile velike težave osvobodilne borbe.« (10. maja 1945)

— »To pa nikakor ne pomeni, da je konec vseh tistih razmer, ki zahtevajo od nas napore preko normalnega okvira, preko običajnih, recimo mirnodobskih meja.« (14. maja 1945)

— »Že nekajkrat smo poudarili, da nas bo poskusila reakcija, ki smo jo premagali na političnem poprišču, tolči sedaj na gospodarskem sektorju, kjer imajo protiljudski elementi največ izkušenj in največ postojank.« (16. julija 1945)

— »Glede požrtvovalnosti je tov. Kidrič poudaril, da se je treba zavedati, da je ekonomski položaj naše države še slab in da ne more nihče dajati varljivih upov, da ne bi bila več potrebna skrajna požrtvovalnost.« (18. avgusta leta 1945)

— »Ne domišljamo si, da se bosta kar preko noči začela cediti med in mleko.« (2. septembra 1945)⁴

⁴ Boris Kidrič, op. cit., II. zv., str. 14, 278, 300, 302, 307, 358, 375, 390.

Z vsemi temi navedki seveda ni mogoče zanikati obstoja iluzij vseh vrst in barv — te so obstajale in bodo gotovo obstajale pri trpečih ali borečih se ljudeh zmeraj, bržda pa v večji meri pri intelektualcih, ki so po naravi svojega dela ali družbenega položaja več ali manj oddaljeni od neposredne življenjske stvarnosti večine delovnih ljudi, od tako imenovanih neposrednih proizvajalcev, od vsakdanje stvarnosti tistih, ki si ponavadi delajo — kot kaže izkušnja — najmanj iluzij. Ta misel bi se dala uporabiti tudi za intelektualce, ki niso ali niso mogli neposredno občutiti trde in krvave stvarnosti uresničevanja revolucije, četudi so spoznali in občutili težo nacionalnega in socialnega podložništva, če ne prej, vsaj v letih okupacije — morebiti so ti intelektualci bolj od neposrednih uresničevalcev revolucije pričakovali od nje dosti več, kot je mogla nemudoma dati.

Želel sem predvsem opozoriti na *treznost* nekaterih (ne vseh) intelektualcev v času, ki je bil kot ustvarjen za navdušenje ali navduševanje, ko je bilo dovolj korenin, iz katerih bi lahko na debelo poganjale ali se obnavljale iluzije, fetišizacije ali miti. In končno sem si želel po eni plati ogledati, ali so bile njihove iluzije — glede na smotre in pridobitve osvobodilne vojne in revolucije — res tako strašno utopične ali celo mitološke, kot nas skuša večkrat kdo prepričati, po drugi plati pa obuditi spomin, kolikor ni prekratek, na *družbeni značaj in revolucionarno kakovost takih iluzij*, na dejstva, po katerih lahko sklepamo o tem, za kakšne iluzije ali mite je pravzaprav šlo, v kolikšni in kakšni meri oziroma obliki so se uveljavljali, razraščali, usihali, oziroma porirali.

Ko človek lista po takratnih knjigah in revijah, bo seveda zlahka opazil zanimivo potezo: sorazmerno malo je rožnatega ocenjevanja obstoječe stvarnosti in sorazmerno dosti zelo stvarnih nalog. Glede prihodnosti naše kulture je sorazmerno veliko idejno jasnih, sicer pa močno splošnih predvidevanj — zanjo ni razbrati določnejših in zaokroženih zamisli.

Od kod pravzaprav vse to? Ali ne govori ta poteza tudi o prevladujočem vzponu *politične* osvobodilne misli, ki je morala potisniti v ozadje vse druge, o velikanski koncentraciji ljudske zmogljivosti ob eni sami veliki in prvenstveni zgodovinski nalogi? Ali ne govori — če že o intelektualskih ali kulturniških ali političnih iluzijah in mitih — *tudi o znani in že omenjeni (Kidrič, Brnčič) nevednosti ali celo nebogljenosti precejšnjega dela naše, ne samo kulturniške inteligenci glede razumevanja bistvenih družbenih pojavov in gibanj*? Ali ne priča o opazni odsotnosti vednosti o tem, kaj se dogaja v modernem svetu z družbeno delitvijo dela? Ali ne govori končno o tem, da je vsesкупna zmogljivost

ljudstva, predvsem pa njegovega najbolj borbenega jedra v zaletu osvojila in uresničevala poglavitno zgodovinsko zamisel vsestranske osvoboditve, da pa delež kulture (gre predvsem za kulturne delavce in kulturne dejavnosti) v tem boju — ne da bi ga omalovaževal, posebno pa ne deleža umetnosti — ni in tudi ni mogel brez objektivnih možnosti in družbene izkušnje postaviti ob stran tej poglavitni družbeni »nalogi«⁵ že izdelano in v praksi kolikor toliko preverjeno kulturno perspektivo, svoje jasno, novim razmeram in družbenim odnosom prilagojeno kulturno poslanstvo — četudi nekoliko utopično ali mitološko?

To pomeni, da brez lastne družbene prakse in izkušnje ni bilo mogoče takoj po osvoboditvi natančno izdelati potez npr. dolgoročne kulturne politike nove družbe. S tem ne maram zanikati splošne usmeritve kulturnega življenja, ki kljub takratni »državni«⁵ zasnovi velja v bistvu še danes, samo da se počasi otresamo naivnosti, naivnega optimizma ali neučakanosti, prepričanja, da lahko samo z dobro voljo ali samo s tujimi izkušnjami oplodimo domače kulturno življenje, da politična usmeritev ali sistem že sama po sebi zagotavljata tudi ustrezne usmeritve vseh družbenih dejavnosti itd. Splošna kulturna usmeritev se je oblikovala kot uporaba nekaterih splošnih socialističnih načel, kot antiteza kulturnim razmeram v času med obema vojnama, ne da bi mogli nemudoma izumiti nekaj popolnoma novega, nekaj, kar bi vsebovalo vse te elemente in še element stvarno predvidene prihodnosti, predvidene na družbenih izkušnjah in praksi kulturnega življenja samega, postavljenega v objektivno nove družbene, materialne in moralne razmere.

Navsezadnje bi lahko rekli celo to, da se je po vojni silna in nako-pičena ljudska energija »preselila«⁵ iz območja boja za nacionalno in socialno osvoboditev našega človeka predvsem na območje obnove, boja zoper zaostalost, gospodarsko nerazvitost, v ustvarjanje objektivnih možnosti, ne da bi na vsem tem področju s kulturnim življenjem vred razpolagali z zadostnimi lastnimi družbenimi izkušnjami, ne da bi mogli nemudoma priti do vsestransko izvirnih rešitev in perspektiv.⁵

Mnogi znaki kažejo, da očitno tudi ni šlo zmeraj za dokončno razhajanje iluzij ali mitov z nastalo stvarnostjo oziroma za obup na tej podlagi, pač pa v številnih primerih za to, da so se nekatere iluzije (po-

⁵ Kako smo morali pospešeno iskati take rešitve, nam kažejo dogodki v l. 1948 in po njem. Ne bo odveč spomniti na naslednje besede Borisa Kidriča v razpravi *Teze o ekonomiki prehodne dobe v naši državi*, »Komunist«, št. 6, Ljubljana 1950: »Državni socializem pa pomeni le prvi in najkrajši korak socialistične revolucije. Primer Sovjetske zveze nam je pokazal, da skriva ta korak celo vrsto velikih nevarnosti za nadaljnjo revolucijo in socializem. Če državni (birokratični) socializem vztraja na svojem položaju dalj časa kot terja »prvi korak«⁵ revolucije, je to v nujni zvezi z naraščanjem, utrjevanjem in privilegiranjem birokracije kot družbenega zajedalca, dušenjem namesto razvijanjem socialistične

sebno tiste, ki so bile pretežno moralne narave), ko se je prvo navdušenje poleglo, »podaljšale«, da so se oddaljile, da pa je resničnost brez obotavljanja, četudi marsikdaj boleče, izterjala in dosegla svoje — zelo stvarno, vsakdanje prizadevanje večine intelektualcev na vseh področjih družbenega dela, da so se ljudje v praksi seznanjali z novo stvarnostjo, ki ni mogla biti natanko predvidljiva. Skratka: ne zanikujem bridkih ali celo usodnih in tragičnih izkušenj ob spoznavanju dejanske stvarnosti, kakršna je nastajala. O tem po svoje pričata dva zelo različna dokumenta⁶ — stvarni govor Edvarda Kardelja na prvem zasedanju ustavodajne skupščine LRS in grenkobni uredniški zapis Juša Kozaka ob zaključku prvega letnika »Novega sveta«, zakaj glede literarne žetve nikakor ni bil in ni mogel biti zadovoljen.

Primer, kjer bi po mojem občutku res lahko govorili o kolikor toliko izdelanih in precej na široko udomačenih mitih, je takratno ocenjevanje razmer v Sovjetski zvezi in prisvajanje nekaterih njihovih izkušenj ali metod. Takšna, kakršna smo opazovali iz daljave zatiranih, kakršna nam je bila s svojim velikanskim deležem v bitki narodov zoper fašizem v moralno oporo in tudi stvarno pomoč, s takratnimi družbenimi izkušnjami, je Sovjetska zveza seveda dajala svojevrstno barvo najrazličnejšim pričakovanjem, iluzijam ali vizijam o naši lastni prihodnosti, o prihodnosti našega gospodarstva, kulture, znanosti ipd. Če bi v tem primeru lahko govorili o mitu predvsem pri mladih ljudeh, pri preprostih borcih ali aktivistih in nekaterih intelektualcih, bi to verjetno že nekoliko manj veljalo za vse angažirane intelektualce in za izkušnejše politike, ki so na lastni koži preizkusili boleče porajanje nove družbe ali ki so razmere v Sovjetski zvezi morebiti celo поблиže spoznali.

Kakšna je bila zgodovinska usoda te vrste slepil, ni potrebno razlagati — pri tistih, ki se jim niso odpovedali niti po letu 1948, v mnogih primerih sploh ni šlo ne za iluzije ne za mite. Najhujšo tragedijo so doživeli zlasti nekateri mladi ljudje, ki so zaradi fanatične pripadnosti »socialističnemu« dogmatizmu in pretresljive podobe razkritega stalinizma nemudoma poistovetili vsakršno socialistično prizadevanje s stalinistično prakso.

demokracije in splošno degeneracijo sistema, ki najprej zapade v stagnacijo, potem pa zabrede v restavracijo posebne vrste: državni socializem čedalje bolj dobiva značaj državnega kapitalizma »čistega« tipa (brez posedujočih srednjih razredov, toda z vsemogočno parazitsko birokracijo kapitalističnega značaja). »Nove« ekonomske zakonitosti prihajajo sedaj v resnici na dan kot navadni monopolizem državnokapitalističnega značaja.« Ta odlomek navajam tudi zaradi kratkega spomina nekaterih naših publicistov — predvsem tistih, ki so pozabili *kdaj* in *kdo* je začel obračunavati z »administrativnim« ali »birokratičnim« socializmom.

⁶ Oboje »Novi svet«, št. X., 1946.

Izdelane mitološke podobe revolucije in porevolucijske dobe kljub številnim iluzijam ali fetišizacijam skratka zlepa ne zasledimo v takšnem prevladujočem smislu, kot smo brali, niti ne v glavah tistih, ki so revolucijo tudi praktično vodili in uresničevali. Nič ne kaže, da bi angažirani del slovenske inteligence vsevprek verjel, da bo revolucija nemudoma ali popolnoma razrešila vsa dotedanja družbena nasprotja, da bodo izginili izkoriščevalski sloji, da proletarijat ne bo novi gospodar družbe, ampak samo nosilec brezrazredne neizkoriščevalske družbe, da bodo z obraza zemlje izbrisani oblast, nasilje, duhovna omejenost, sovražstvo, boj za kruh, nekulturnost, politikantstvo, predvsem pa nepravilna družbena ureditev, lakota, vojna itd. ali da bo ta naša inteligenca postala celo mistifikator.⁷

Pri tem je treba opaziti in omeniti, da so med problemi, ki naj bi jih po utvarah humanistične inteligence revolucija razrešila, naštetih tudi mnogi vse prej kot »kratkoročni« družbeni smotri (npr. odmiranje oblasti) ali celo smotri, ki jih revolucija v eni deželi samo sploh uresničiti ne more (odprava vojne).⁸

In končno gre omeniti še neko »generacijsko« dejstvo. »Starejše« jedro naše predvojne humanistične inteligence, katere humanizem je bil dragocen in nepogrešljiv prispevek naši moderni kulturi in revoluciji in za katerega je kaj lahko reči, da je za dandanašnje razmere »pomanjkljiv«, je bilo v času najhujše »kritike« že v petdesetih, šestdesetih, če ne sedemdesetih letih. Pred kratkim smo poleg drugih — Otona Župančiča, Iga Grudna, Franceta Kidriča, Lojza Kraigherja, Pavla Golie,

⁷ Taras Kermauner, »Humanizam i inteligencija«, dobesedni odlomek: »Humanistička inteligencija u stvari je, prema tome, odgodila izjednačenje s proletarijatom na vrijeme — bliske, razumije se — revolucije. U toj će se revoluciji razriješiti sve dotadašnje društvene suprotnosti. Eksploatorski će slojevi nestati, proletarijat neće biti novi gospodar društva već samo nosilac bezklasnog, neeksploatorskog društva. S lica zemlje bit će izbrisani vlast, nasilje, duhovna ograničenost, mržnja, borba za kruh, nekulturnost, politikantstvo, a prvenstveno nepravedno društveno uređenje, glad, rat itd. Kultura koja će biti ostvorena sadržavat će sve pozitivne tekovine prošlosti. Nestat će sve što je u prošlosti bilo nevaljalo i neljudsko. Nastat će sasvim novi svijet.« V prvem članku pa je zapisal: »V resnici in nezavedno jih je vodila misel: spremenimo pogled in spremenjena bo stvarnost. Inteligenca, nekdanji borec za resnico ipd., je ravno zaradi tega boja za resnico postajala borec zoper resnico, agitator iluzij, ideolog in mistifikator.«

⁸ S podobno »napako« imamo opraviti tudi dandanes, kadar primerjamo svoje vizije o dolgotrajnem družbenem procesu, v katerem naj se uveljavi družbeno samoupravljanje, s podrobnostmi današnje ali trenutne stopnje praktične realizacije samoupravnih načel.

⁹ O starejšem rodu slovenskih intelektualcev med obema vojnama je zapisal Dušan Kermavner: »Omeniti pa moramo tudi, da je našel novi rod podpornika in zaveznika v delu starejšega rodu, ki se po prevratu še ni bil toliko idejno sprostil, da bi se bil že tedaj po razočaranju v plodove meščanske demokracije bistveno preusmeril.« *»Delavsko gibanje v slovenskem kulturnem življenju«*, Sodobnost, Ljubljana 1959, str. 412.

Ferda Kozaka, Frana Albrehta, da jih naštejemo samo nekaj — izgubili še Juša Kozaka.

Posebno poglavje bi bilo treba napisati, da bi v njem dokazovali, kaj pa je revolucija vendarle razrešila ali začela razreševati že tisti čas in kako je izpolnila ali izpolnjuje tudi kakšna nemitološka ljudska pričakovanja. Med njimi ni zaslediti pričakovanja, da bomo povprek zabogатели tisti hip, ko bo nastopila drugačna delitev dobrin, najbrž celo pri kakšnem »spiritualistu« ne. Končno pa še poglavje o tem, ali je nov svet nastal ali ne — ne glede na tista protislovja, ki so ostala z njim, in na tista, ki se v njem samem rojevajo in ki nas vedno znova potiskajo na »bojne« fronte.

(Se nadaljuje)

NE PRIBLIŽUJ SE

Herman Vogel

Nezaslišano gladko in belo
je tvoje telo;
sestavljeno iz samih izzivajočih oblik.
Vendar se mi zdaj ne približuj z njim —
zdaj je postalo hladno zrcalo,
ki se reži tebi in meni.
Ne približuj se, pravim,
ker sem po tej plovbi sam ženska
in ne prenesem žensk,
lepših od mene.
Ne približuj se, slišiš,
ker nočem
in ne vem,
kako pojejo tvoje strune.
Ne vidiš,
da jočem od jeze ob svojem vznožju:
imam presitaste veje,
in sem padel skozi sebe,
slišiš, skozi sebe!
Zato ostani tam
in se spremeni v kamen!

Da ne vidim v kolesu krvavih kosti
ne plašljivcev ne blata gredoč,
da lisice polarne sijale bi mi
v prvobitni lepoti vso noč.

Odnesi me v noč, kjer šumi Jenisej,
kjer doseže bor do neba,
ker jaz nisem volk in slej kakor prej
se mi na spačenih ustih krivica pozna
in mene samo enak pokonča.

Prevedel Tone Pavček

ZAPISKI IZ PREDALA

OB ROBU KULTURNE VSAKDANJOSTI

(Nadaljevanje)

Beno Zupančič

»Pogubni vpliv mest se mora kar najbolj
paralizirati.«

(»Slovensko-hrvatski katoliški shod«, 1915)

»Ustvaritev satelitov je zelo razveselila šo-
larje in državnike.«

(B. Russel, »Pamet in atomska vojna«)

Znanost, tehnika, človek

Pred časom sem napisal dve kratki razmišljanji¹ o znanosti, o »znanstveno-tehničnem« strahu, ki nas popada, o togem razmejevanju med osnovnimi in uporabnimi znanstvenimi raziskovanji. To sem storil zato, ker sem želel opozoriti na močno zakoreninjeno in udomačeno miselnost, ki vidi v moderni znanosti, predvsem v uporabnih raziskovanjih in tehniki apriorno nevarnost za kulturo, za svobodno dejavnost duha, skratka za vse žlahtno človeško.

¹ Naša sodobnost, 1962, št. 6, 7.

Gre pravzaprav za nezaupanje, ki ga iz različnih razlogov, med drugim tudi zaradi tragičnih izkušenj, zaradi človeške zlorabe dosežkov v znanosti in tehniki, pogosto izraža humanistično šolani in vzgojeni intelektualci celo do svojega delovnega tovariša — tehnika, konstruktorja, urbanista, planerja, raziskovalca, saj ga ima mnogokrat že kar apriori za tehnokrata. Konec koncev gre za bojazen, da nas bosta znanost in tehnika (z industrijo vred) popolnoma zaslužnjili. Pri tem pa je bil naš intelektualci »popolnoma nepoučen o najosnovnejših socioloških vprašanjih. In tako je intelektualci nenadoma obstal pred poraznim dejstvom, da z vsem svojim duševnim kapitalom, z vso svojo izžolanostjo, z vsem dostojanstvom duševnega delavca sredi vihre svetovnega dogajanja ne pomeni docela nič. Narobe, moral je doživeti, da je kriza lopnila po njem, ki je bil vendar še predvčerajšnjim *steber* celotne družbe in ki je še vedno živel pod sugestijo mitosa o privilegiranosti intelektualnega dela, prav tako neusmiljeno, kakor po slehernem delavcu iz predmestja. Popolno duhovno zbežanost, popolno potlačenost njegove intelektualne samozavesti pa so še stopnjevali najrazličnejši absurdni pojavi gospodarskega in socialnega življenja, ki jih je gledal dan za dnem, pa ni videl, da so povsem naravna in neizbežna posledica nekih notranjih nasprotij, ki so obstoječemu gospodarstvu imanentna; ti absurdi so žalili njegov razum, so se upirali najprvotnejšim pojmom njegove racionalne logike in so težko udarili njegovo človeško zavest.«²

Ta nekdanja bojazen in tako nepoznavanje socioloških dejstev se pa bržkone tudi danes povezuje z našimi nacionalnimi kompleksi — saj smo maloštevilni narod z že nizkim odstotkom kmetov in mlada socialistično usmerjena družba, ki že po svoji naravi in svoji usmerjenosti *mora* graditi na znanstvenih dognanjih in predvidevanjih, *mora* pospeševati napredek tehnike in industrije — a še ni preživela docela niti »pubertete« svoje državnosti.

Razumljivo je, da to staro bojazen pred pošastmi tehnike najbolj povečujejo zadnja desetletja dosežki raziskovalnega dela in tehnike, namenjeni vojaškimi »potrebami«,³ posrednemu ali neposrednemu uničevanju ljudi. Verjetno je poleg družbenih deformacij imel ravno to v mislih Dobrica Ćosić, ko je grenkobno zapisal: »Kljub izredno intenzivnemu splošnemu družbenemu napredku in osvobodilnim procesom, ki so zajeli ves svet, ni bil človek nikoli tako eksistencialno ogrožen in ograjzan kot

² Ivo Brnčić, »Intelektualec in sodobna družba«.

³ Waldeck Rochet navaja v svojem že omenjenem poročilu na XVII. kongresu Komunistične partije Francije (14.—17. maja 1964), da gre v Franciji 85 % kreditov za raziskovalno delo v vojaške namene, samo 10 % pa za raziskovanje na univerzah. Pri tem pravi, da se 50 % raziskovalcev in 60 % mladih raziskovalcev ukvarja z izdelovanjem orožja.

teh nekaj zadnjih desetletij našega vsemogočnega in očarljivega stoletja. Nasprotno. Če lahko ugotovimo napredovanje dobrega, napredovanje v življenjskih razmerah in možnostih za zadovoljevanje in bogatenje potreb, lahko s še manj napora sprevidimo tudi napredovanje zla, množenje življenjskih problemov, težav in negotovosti. Teh nekaj zadnjih desetletij bi bilo zares težavno ugotoviti kvantitativna in proporcionalna razmerja med napredovanjem »zlega« in »dobrega«, gotovo pa je, da tudi mnogi zaključki ne opravičujejo optimističnih vizij.⁴

Po mojem ne gre dvomiti o tem, da lahko oblikujeta moderna znanost in tehnika v procesu industrializacije nevarnost za človeka in njegovo družbo, za humanizacijo človeške družbe in njene nove, prihodnje civilizacije. Prav tako pa ne gre, da bi te nevarnosti Ortega y Gassetovsko pretiravali ali posploševali ali zaradi njih že vnaprej obupavali — posebno še, ker jih je v mnogočem že mogoče predvidevati oziroma se nanje pripraviti. Neizpodbitno je, da sta lahko moderna znanost in tehnika v določenih družbenih ali mednarodnih razmerah ali konstelacijah izredno nevarni za človeka in celo za njegov obstoj (tudi v miru, odkar poznamo med drugim jedrske poskuse), kakor ga po drugi plati brez dvoma pomagata osvobajati in povečujeta njegovo ustvarjalno moč za to, da premaguje materialne, socialne in vsakršne težave. Ne prvo in ne drugo pa ni odvisno samo od njiju samih.

Brnčić je v že večkrat omenjenem eseju »Intelektualec in sodobna družba« zapisal o tem tudi naslednje: »Obstaja pa še neki drug tip sodobnega intelektualca, ki ga sicer takisto ni moči označiti kot nositelja napredka, ki pa tudi ne podpira najreakcionarnejših gibanj našega časa. Gre za tisto elito današnjih duševnih delavcev, ki je ohranila neko resno kulturno zavest in odgovornost in je zavoljo tega nastopila proti zlu, ki dandanes preplavlja svet. To so najboljši, osebno najbolj pošteni in intelektualno najčistejši pripadniki meščanstva; njihova tragedija pa je v dejstvu, da so sicer spoznali negativnost dobe in razmer, a nimajo moči, da bi našli neki pozitiven izhod. Za te izkoreninjenke, ki so zavestno zbežali iz lastne družbe, ki se celo nesebično bore proti njej, pa ostajajo vendarle docela v njenem miselnem območju, velja psihološko pravilo, da mora dati spoj individualistične duhovne osnove in deklasiranosti z družbeno kritičnostjo le anarhistično upornost. Taki donkihotski borilci z mlini na veter izgublajo včasih vsega priznanja vredne energije, ko z ogorčenjem in moralnim srdom napadajo moderno civilizacijo in njene pojave, zlasti stroje in mehanizacijo (G. Duhamel: Prizori iz bodočega

⁴ Dobrica Čosić, »Integral humanizma«, Izraz, št. 8—9, Sarajevo 1964, str. 106.

življenja). Zmota je v bistvu ista, ki so jo zagrešili že angleški delavci, »ludisti«, ki so v 17. in 18. stoletju razbijali stroje, ne vedoč, da le-ti sami po sebi niso krivi, če jih racionalizacija meče na cesto...«

Listanje po zgodovini bi nam odkrilo, kako sta znanost in tehnika imeli v vseh časih tako vnete oboževalce kakor nepomirljive nasprotnike. Pisci fantastičnih ali utopičnih romanov ali *science fictions* nas dandanes zalagajo s sila črnogledimi ali pa sila rožnatimi prividi prihodnosti — človek je ali samo še številka oziroma kolesce v pošastnem tehničnem in družbenem stroju ali pa vsemogočno bitje, ki se sprehaja po vesolju kot po domačem vrtu, do popolnosti obvladujoč naravne in družbene zakonitosti ali sile. Moram reči, kolikor jih poznam, da so med njimi črnogledeži tehtnejši, prepričljivejši, morebiti zaradi tega, ker je njihov junak upornik in borec zoper nepremagljive sile nad seboj ali okoli sebe. (Nenavadno zanimivo je danes, ko lahko končno v slovenščini preberemo mračno Huxleyevo vizijo prihodnosti »Krasni novi svet« — 1932, znova prebrati naša dva klasika te vrste: Tavčarjevo satiro »4000« — 1891; in Mencingerjevo bajko za starce »Abadon« — 1895.)

Taki in podobni romani pa kljub tradicionalističnim ali novatorskim prijmom, kljub različnim končnim podukom, kljub zelo različni literarni vrednosti opozarjajo na izoblikovano miselnost, morebiti celo prevladujoče razpoloženje glede prihodnosti človeštva — tako glede tehnike, njegovih delovnih priprav in možnosti, da ga njegovi lastni izdelki tudi intelektualno prekosiyo ali obvladajo (avtomatizacija, elektronika, kibernetika),⁵ kakor tudi glede tehnike njegovega življenja.

Filozofi, sociologi, ekonomisti, psihologi, naravoslovci ipd. so sicer mnogo treznejši in previdnejši od romanopiscev, vendar se tudi oni v svojih napovedih močno razhajajo. Nekateri vidijo v bodočnosti resnično nevarnost, da bi človek postal suženj industrije in njenih strojev, ki si jih je izumil, drugi pa npr. raj prostega časa, družbo, v kateri človeku ne bo več treba garati — zanj bodo vse delo opravili njegovi lastni izdelki.

Kadar obravnavajo taki preroki tehniko samo zase, kadar jo odvojijo od človeka in njegovih družbenih odnosov, tj. kadar pojmujejo ali tehniko ali družbo ločeno ali statično, morajo njihova predvidevanja ugotoviti nesorazmerja, dobiti nadih skepse, četudi uporabljajo namesto pesniške znanstveno domišljijo, izvedeno iz že dognanih dejstev (vendar nikoli vseh, ker to pač praktično ni mogoče). Sicer pa se mislecem bolj kot fabulistom znova odpirajo ob vizijah človeške prihodnosti zelo stara

⁵ Prim. Rovenski-Ujomova, »Stroj in misel«, Mladinska knjiga, Ljubljana leta 1964.

filozofska vprašanja — z njimi pa tudi čisto nova. Med drugim gre za nova razmerja med naravo in človekom — med naravo, kulturo in tehniko. Gre za nova pojmovanja glede humanizacije narave in družbe s pomočjo znanosti in tehnike, hkrati pa tudi zaradi njiju. Ob tem se zastavlja vprašanje, kaj je dejansko tehnika — ali res samo zbirka orodij in priprav, ali ni postala zadnjih dve sto let že ena bistvenih sestavin človeške kulture, človekovih prizadevanj, da premaga naravne in družbene sile, ki ga ovirajo na njegovi življenjski poti?⁶

Ali ni tudi človek že veliko bolj, kot misli, rezultat življenjskega okolja, kakršno si je ustvaril s pomočjo znanosti in tehnike, otrok *nove stvarnosti*, v kateri delujejo tudi zaradi dosežkov znanosti in tehnike naravne in družbene zakonitosti v marsičem drugače kot poprej? Vedno znova se ob teh zastavlja staro vprašanje, ali je res končni namen znanosti »teffaciter operari ad sublevanda vitae humanae incommoda« ali »genus humanum novis operibus et potestatibus continuo dotare«? (F. Bacon)⁷

Francoski mislec Jean Fourastié⁸ razmišlja o nekaterih od teh vprašanj in se spominja enciklopedistov, socialistov in marksistov, ki so zadnjih dve sto let razglašali vero v človeški napredek na zemlji. Vsak dan, ki mine, pravi nekje, nam odkriva, da je sprememba človeka in družbe veliko *globlja*, kot je mogla večina ljudi kdaj verjeti. Prepričan je, da po tisočletjih prehajamo iz gospodarstva po meri narave oziroma *materije* v gospodarstvo po meri *človeka*. Za dobo čez 300—500 let predvideva tri značilnosti: 1. Vsak človek bo živel v biološkem pogledu kompletno življenje; 2. Življenjska raven bo zelo visoka, delovni čas zelo kratek. Osnovne potrebe (prehrana, obleka) bodo tako rekoč popolnoma zadovoljene, medtem ko bodo nekatere usluge (za osebne in družinske potrebe) še omejene — vendar v splošnem na visoki ravni; 3. Raven intelektualne kulture ne bo več imela zveze s to, ki jo poznamo.

Njegova predvidevanja so torej vse prej kot pesimistična, njegovo zaupanje v človeško ustvarjalnost, v znanost in tehniko veliko, njegov

⁶ Primerjaj: Henri Lefebvre, »Kritika svakidašnjega života«, Naprijed, Zagreb 1959. Georges Friedmann, »Kuda ide ljudski rad«, Rad, Beograd 1959. Bogdan Suhodolski, »Moderna tehnika...«, Izbor, št. 2, Zagreb 1964. Erich Fromm, »Človek je mrtev«, Naši razgledi, št. 18, Ljubljana 1964.

⁷ Gajo Petrović, »Engleska empiristična filozofija«, Matica hrvatska, 1955, Zagreb. (Približen prevod: ...uspešno si prizadevati, da se odpravijo tegobe človeškega življenja... nenehno bogatiti človeštvo z novimi deli in močmi...)

⁸ Jean Fourastié, »La grande métamorphose du XX-e siècle«, PUF, Pariz 1961, str. 38, 61. Primerjaj tudi razpravo istega pisca na mednarodnem srečanju v Royamontu, »Quel avenir attend l'homme?«, PUF, Pariz 1961, kakor tudi Georgesa Gurvicha, Luciena Goldmanna, Rogera Garaudyja, Vercorsa in mnogih drugih. In srečanje v Dijonu »Les nouveaux comportements politiques de la classe ouvrière«, PUF, Pariz 1962.

izraziti poudarek pa velja (industrijskemu) podjetju kot asociaciji ljudi, med katerimi izginevajo intelektualne razlike.

Vprašanje, ki ga ob tem zastavlja, je — kako? Ali bodo obveljale glede statusa podjetja formule nacionaliziranih (francoskih, angleških, švedskih itd.) podjetij ali formule sovjetskih kolhozov oziroma sovnarhozov, izraelskega socializma ali »kapitalo-socializma« v Afriki in Braziliji ali morebiti — »izvirne formule jugoslovanskega komunizma«?

Na to vprašanje odgovarja načelno: status podjetja bo manj in manj odvisen od lastnine, vseeno ali zasebne ali kolektivne, in bolj in bolj od produkcijske učinkovitosti: od uslug potrošnika, od odnosov med ljudmi in od življenjske ravni delavcev.

Pierre Rousseau, zgodovinar znanosti, pripoveduje v svoji »Zgodovini prihodnosti«⁹ o eksponentni rasti znanosti in tehnike, kar dokazuje tudi z grafikoni in krivuljami, ki se v svojih težnjah oziroma strmih vzponih ujemajo, kljub temu da je v njih upodobil različne dejavnosti ali dosežke — naraščanje števila odkritih zvezd, nenehno izboljševanje mikroskopa, število člankov, ki jih vsak dan več napišejo fiziki, rast števila inženirjev v ZDA in znanstvenih raziskovalcev v ZSSR, svetovno proizvodnjo energije, jekla in plastičnih mas, rast moči eksplozivov, hitrosti in končno rast števila vsakoletnih literarnih nagrad v Franciji. Njegove primerjave kažejo, »da se krivulje poganjajo kvišku druga za drugo« — po njegovem je najpoprej čista znanost (npr. astronomija, biologija ipd.), za njo tehnika, nato industrija in končno popularizacija kulture. »V teh številkah ni nikake absurdnosti: prav zares je danes obseg človeškega znanstvenega in tehničnega znanja blizu milijonkrat večji kot pred kakimi 250 leti...«

Pierre Rousseau govori o strahu pred znanostjo in tehniko med drugim takole:

»Če je velikanska večina naših sodobnikov sprejela ta napredek; če je eksponentna rast znanosti niti najmanj ne skrbi; če se ji zdi povsem naravno, da je zamenjala svoj stari detektor za moderen radijski sprejemnik, tega pa za televizor — je nasprotno tudi nekaj ljudi, ki jih ta pospešeni razvoj žalosti in plaši. Ti ljudje trepetajo pred rastočo močjo znanosti. Po njihovem človeka ogroža moč, ki si jo je sam skoval; pre-rokujejo mu tragično usodo — usodo Prometeja, ki so ga bogovi kaznovali, ker je ukradel ogenj z neba; ali pa usodo čarovnikovega učenca, ki je sprostil take sile, da jim ni več kos. To so Jeremije, ki pridigajo po knjigah, časopisih in radiu in obujajo stare strahove iz leta tisoč,

⁹ P. Rousseau, »Zgodovina prihodnosti«, Cankarjeva založba, Ljubljana leta 1964.

slikajoč grozljive podobe sveta, v katerega nas vodi znanost... Ta psihoza se je zlasti razširila v Franciji. Namesto da bi se veselili nenehno rastočih sredstev, ki nam jih daje znanost, da krotimo naravo, namesto da bi priznali, kako tehnika lajša delo ljudem, namesto da bi z navdušenjem in zaupanjem gledali v prihodnost, oznanjajo ti ljudje — »literarno formirani intelektualci« jim pravi Leprince-Ringuet¹⁰ — mržnjo do racionalnega znanja, sovraštvo do tehničnega napredka ter kult preteklosti in preživele mistike. Tenkočutni akademiki in profesorji, solzavi prvaki konformistične boljše družbe tarnajo nad tem »mehaniziranim, tehniciziranim, pridobitniškim svetom, ki ga pripravlja razčlovečena znanost«, nad »človekom-robotom, sužnjem stroja«, nad »človeškim termitnjakom prihodnosti«. To so večinoma filozofi ali pisatelji, ki udobno sedijo na svoji meščanski preteklosti in imajo tako malo pojma o znanosti, da so gluhi in slepi za dovršen del civilizacije. »O tem priča na primer,« ugotavlja Leprince-Ringuet, »tale, večkrat in v raznih oblikah izražena misel: čim bolj napreduje tehnična revolucija, tem bolj se degradira delo, tem bolj se kakovost umika količini, tem manjši je delež osebne ustvarjalnosti in osebnega zadovoljstva. Zagovorniki takega mnenja pozabljajo ali pa nalašč ignorirajo čedalje številnejšo elito, ki sodeluje v velikih tokovih tehnike,« ljudi, ki »gledajo v prihodnost, globoko občutljivi za današnje ali jutrišnje lepote in blagodati nove civilizacije in malo dovzetni za tradicije dedov.« Vsekakor so malce smešni in zakasneli Brunetièrovi učenci, ki ujčkajo svojo užaljeno svetobolje sredi družbe, v kateri kot za stavo brnijo motorji in v kateri se mladi rajši odločijo za letalo kot za konjsko vprego in prej za atomsko fiziko kot za latinščino. Seveda, lažje je kovati besede in bloditi po prelepem svetu jezika, ubirati skrivne strune besed, iskati novih oblik nemira in novih inačic drhtenja — kakor pa poglobljati se v zamotane strukture znanosti in razvijati nova znanja. Manj naporno je »uveljavljati šarlatanstvo kakor izobraževati široke množice ljudstva,« je zapisal Condorcet v nekem svojem delu... Nedavno je ugleden akademik zapisal naslednje osupljive vrstice: »Ko ne bi bil naš svet že popolnoma blazen, bi časopisi posvetili drobni zanimivosti o umetnem satelitu največ dvajset vrstic — približno stotinko prostora, ki ga posvečajo rugbyju, boksu in drugim športom.« Njegov stanovski tovariš, Goncourtov nagrajenec, pa je napisal še pred njim: »Le čemu koristi algebra? Ali geometrija? Ali kemija? Ali fizika?« Ta apostol častitljivih izročil se gotovo vozi v merovinški kočiji in piše z gosjim peresom...«

¹⁰ Louis Leprince-Ringuet, znanstvenik, med drugim urednik znane knjige »Grandes découvertes du XXe siècle«, Larousse, Pariz 1956.

Ta njegova jedka in duhovita pripomba, izrečena na račun »fosilov, otrdelih v blaženi zaverovanosti v preteklost«, je v našem prevodu skoroda morala doživeti — sicer zelo previdno — opazko pod črto, kakor da je pisatelj res nastopil zoper humanistične vede ali celo zoper pesnike. Podobne narave je pripomba o vprašanju, ali bi bila popolna odprava fizičnega dela človeku v prid ali ne.

Sicer pa ta »prepirček« pod črto ni razburljiv, omenjamo ga samo zato, ker po svoje izraža miselnost, ki se je močno razširila in o kateri govorimo uvodoma — o strahu pred prihodnostjo, če se bosta znanost in tehnika z industrijo vred razvijali še naprej tako eksponentno.

Pierre Rousseau nam zatrjuje, da se bo ta eksponentna rast ob določeni meji nasičenosti unesla — sicer bi presegla meje možnega. To pa nas po njegovem čaka kaj kmalu — čez 50 let, ko se bo človeštvo znašlo pred hudo težavo, kako se izmotati iz svojih dosežkov — *kar pa bo v bistvu spopad med rastočim napredkom znanosti in tehnike in zastalo organizacijo družbe. Zakaj vse to ima v rokah samo manjšina človeštva: »Ta manjšina se že dve stoletji poljšča znanstvenih odkritij in tehničnih izumov in z njimi oborožena vsiljuje svetu svoj zakon... Po podatkih OZN obsega ta manjšina komaj 16 % Zemljinega prebivalstva. Zgoščena je v 19 deželah in uživa nad 70 % svetovnega bogastva. Po drugi strani pa se mora polovica človeštva, ki živi v 15 deželah, zadovoljiti z 10 % tega premoženja.«¹¹*

Do podobnih ugotovitev prihaja tudi Jean Fourastié. V Royamontu pripovedujejo, da je tehnični napredek — kot uresničevanje znanstvenih dosežkov v praksi — razveljavil Malthusove teorije, ki so za njegov čas še veljale. Človeštvo živi v prehodnem obdobju. Mirna koeksistenca mu daje priložnost, da se pospešeno razvija. Ekonomska rast je tako hitra, kot je bilo še pred kratkim popolnoma nemogoče. V letih 1952 do 1960 se je v nekaterih deželah razvijala industrijska proizvodnja od 7—15 % na leto (indeks za francosko industrijsko proizvodnjo od leta 1910 do leta 1939 je znašal samo 105!), saj je celo povprečni »srednji« človek spoznal, kako s pomočjo tehnike pospeševati gospodarstvo. Tak napredek industrije pa pomeni, ko bi se obdržala npr. 7-odstotna rast, da bi se v 100 letih povečala za 1000 %, da bi torej čez 100 let lahko v 3 mesecih predelala Luno. Potemtakem se mora taka rast unesti, unesla pa se bo, ko se bodo unesle človeške potrebe, tj. potrošnja. Za primer navaja Združene države Amerike, kjer v rasti terciarne dejavnosti že prekašajo sekundarne, tj. industrijo. Tako bomo doživeli poleg depopulacije dežele še depopulacijo industrije. Itd.

¹¹ Primerjaj tudi Pierre Moussa, »*Les nations prolétaires*«, PUF, Pariz 1960.

Sicer pa pustimo predvidevanja.

Gotovo bi si zatiskali oči pred dejstvi, ko bi mislili, da povzročajo strah pred dosežki moderne znanosti in tehnike samo starokopitnost kulturnih delavcev in humanistično vzgojenih intelektualcev, atavizmi večrajšnjih kmetov, težave z vsestranskim socialnim prilagajanjem novih delavcev v industrijskih središčih, in ko bi ne posvetili vse pozornosti tudi samemu delovnemu procesu v industrijski proizvodnji. Če obstaja ta strah v tolikšni meri in v tako intenzivnih izbruhih, to samo pomeni, da ga povzročajo tudi pojavi v materialni osnovi, predvsem v neposredni industrijski proizvodnji, pojavi, zapopadeni v znanosti in tehniki oziroma v njenih dosežkih, v industriji sami, okrepljeni ali ublaženi z družbenimi odnosi, v kakršnih lahko postane človeški izdelek resnična, dehumanizirajoča pošast, resnična sila nad njegovo človeško usodo, ali pa samo »pomočnik« pri njegovem osvobajanju.

Moderna sociologija nam odkriva to plat medalje z različnih aspektov, v podrobnostih raziskuje posledice hitre tehnizacije in industrializacije, išče rešitve — vendar v mnogih primerih tudi v nemarksistični sociologiji že zunaj znanstvenih in tehničnih dosežkov samih — v družbenih razmerah, v človeških odnosih, v družbenih pogojih za osvobajanje človeka in njegovega dela, potemtakem v sferi človeških prizadevanj, v kakršnih sta nam znanost in tehnika lahko samo v pomoč.

V naših razmerah je gotovo potrebno nenehoma in natanko raziskovati, koliko smo storili za humanizacijo posamičnosti v industrijskem delu, hkrati ko se zanj bojujemo na široki fronti družbenih odnosov. Te »posamične rešitve«¹² ublažujejo psihotehnične težave, pomagajo delavcu v boju zoper to, da bi sam postal strojno kolesce, ne morejo pa rešiti osnovnega, česar smo se mi s socialističnim samoupravljanjem lotili, zaradi česar pa tudi teh posamičnih skrbi ne bi smeli zanemarjati, kaj šele nanje pozabiti. Tako enostransko ravnanje bi nam jemalo dobršen delež sicer poglavitnega učinka v procesu osvobajanja človeka in oblikovanja celovitejše človeške osebnosti.

Na splošno bi lahko — kar se tiče nas — rekel še to: znanost in tehnika sta že eden izmed elementov, kakršni dajejo našemu življenju svojstven značaj, kakor ga dajemo po svojih še skromnih možnostih njima samima tudi mi. Očitno je, da se jima pri zastavljenih družbenih smotrih (samoupravljanje, boj za višjo življenjsko in kulturno raven, moderna industrijska proizvodnja, ukinjanje razlik med intelektualnim in fizičnim delom itd.) ne moremo niti izogniti, tudi ko bi se hoteli, niti ju ne moremo zavirati, saj sta že zdavnaj v nas samih, v vsem našem

¹² Georges Friedmann, »Kuda ide ljudski rad«.

dejanju in nehanju, saj nas *osvobajata*, kar si želimo, hkrati pa seveda tudi *vežeta*, kar vemo in zoper kar se lahko zavarujemo — predvsem v *družbenih odnosih*, v kakršnih se na široki fronti oblikuje nov moralno-etični svet našega človeka, nova pojmovanja o moralnem ali nemoralnem, o naprednem ali nazadnjaškem, o dobrem ali slabem itd. Kljub temu, da ta svet še ni »dokončno« izoblikovan ali utrjen zaradi hitrih in temeljitih družbenih sprememb, da se neprestano spopada s starim, mu je že mogoče zaznati pogloblitve problemske obrise — ne samo v pravni strukturi (nova ustava).

V nekaterih razpravljanih o teh problemih je seveda mogoče zaslutiti notranjo vez med »zunaj družbe stoječim« kritiko nekaterih kulturnih delavcev in tradicionalističnim¹³ in — objektivno gledano — precej »nedolžnim« odporom nekaterih starejših kulturnih delavcev zoper vse, kar je vodilo ali vodi k še tako skromni modernizaciji kakršne koli človeške dejavnosti. V bistvu se lahko za takimi nazori npr. glede tehnike ali tehnične kulture, njenih dosežkov, ki so uporabni in ljudem potrebni, skriva poleg mnogih dejanskih problemov, ki niso ne preprosti ne preprosto rešljivi, stari prepričanja o materiji in duhu, med drugim pa tudi polemika s praktičnimi uresničevalci človeškega napredka na zemlji, dvom v upravičenost socialnega in moralnega preobraženja družbene strukture. Pomočnik tega preobraženja so pridobitve moderne znanosti (med njimi družbene vede) in tehnike, namenjene v precejšnji meri ljudem, ki prihajajo v tovarne in hitro rastoča mestna naselja iz vasi. To preobraženje jih resnično trga iz zgodovine — iz zgodovine lakote, revščine, zaostalosti in socialne podložnosti.

Tako se nam krog lepo zaključi — če ne štejemo splošne ali aprioristične »humanistične« bojazni pred tehniko, zaslužnjočo in materiali-

¹³ Ali ne zvenijo zelo domače besede dr. Josipa Mantuanija, takratnega ravnatelja Deželnega muzeja: »Na tem polju se pri nas na Slovenskem, osobito na Kranjskem, zelo greši. Brez vsake pietete podirajo rojstne hiše ljudi, ki bi imeli nešteto drugih potreb. Na njihovo mesto postavljajo sedaj večjidel zidane zaboje, v katere uderejo nekaj lukenj za okna, nanje pa poveznejo preganjeno ploščo za streho. Tako uničujejo svoje rojstne domove in z njimi vse pietete vredne spomine največ ljudje, ki so bili v Ameriki. Tako počenjanje je zoper vsako pieteto, zoper spoštovanje pradedov in mnogokrat tudi zoper krščansko moralo. Otrokom vzamejo taki gospodarji ves čar lepih spominov na dom, ki ga je postavil ded, v katerem je trpel in se veselil, ljubil in se žalostil. V hiši izginja oprava, stara oprava, pri kateri je ljubezen do otrok in vnukov vodila dedu roko, ko jo je pripravljaj. Iz skrinj ginejo obleke, v kateri je šla babica k poroki, prti, ki so ležali na krščencu, blazine, na katerih je počivala dedova glava na mrtvaškem odru — in to večinoma brez potrebe, morebiti samo zato, da more mati dati otroku par vinarjev za sladkarije ali da si sama kupi nepristo iglo ali trak od neprave svile. Kaj menite, ali se tako ravnanje da opravičiti pred sodnim stolom tenke vesti? Ko bi živa vera prešinjala vse sloje, bi se kaj takega ne dogajalo tako pogosto.« *Slovensko-hrvatski katoliški shod v Ljubljani 1913*, Katoliška bukvarna, Ljubljana 1913, stran 275.

zirajočo vse človeško, ne glede na družbeno vsebino danih prizadevanj, lahko vsake toliko razberemo v našem kulturnem življenju in publicistici poleg smiselnih tudi nesmiselne pomisleke ali ugovore zoper modernizacijo človeških dejavnosti (predvsem dela, komunikacij itd.), kritiko praktičnih pridobitev tehničnega napredka, pridobitev našega današnjega človeka (arhitektura, promet, urbanizem, gospodinjstvo ipd.), konec koncev pa tudi dvom o koristnosti, smotrnosti, upravičenosti uresničenih sprememb v družbeni strukturi. Z enostransko razumljenim »svetom nasilja planiranja in industrije nad človekom« se s svojimi tovariši vred znajde hočeš nočeš tudi T. Kermauner v neposredni bližini tistih enostranskih humanistično vznemirjenih ljudi, ki niso pozabili nekdanje slovenske idile — njeno podobo so si nekoč izsanjali in jo nosijo s seboj kot nespremenljivo podobo slovenske bitnosti, kar tudi sam in po svoje pripoveduje.

Sicer pa se marsikaj lahko naučimo iz izkušenj drugod po svetu, kjer strašita mnoge intelektualce znanost in tehnika med drugim tudi zaradi očitne nevarnosti, da postanejo vsi ljudje intelektualci, ki bodo terjali drugačno družbeno ureditev. Iz podobnih korenin lahko raste tudi nezaupanje do množičnih posredniških sredstev — kot sredstev izrednega — med drugim — političnega vplivanja.

(Se nadaljuje)

OB ROBU KULTURNE VSAKDANJOSTI

(Konec)

Benó Zupančič

»Zdravnika, jurista, popa, poeta, znanstvenika je buržoazija pretvorila v svoje plačane mezdne delavce.«

(»Manifest Komunistične partije«)

»Vsi ljudje so intelektualci... nimajo pa vsi ljudje v družbi funkcije intelektualcev... To pomeni, če lahko govorimo o intelektualcih, ne moremo govoriti o neintelektualcih, ker takšnih ljudi ni...«

(Antonio Gramsci)¹

Zapisek o inteligenci

Zadnja leta se pogosteje kot poprej zastavlja javno ali nejavno, v praktični ali teoretični obliki vprašanje, kaj je z našo inteligenco — kakšen je njen dejanski družbeni položaj, kakšne njene današnje in jutrišnje socialne in kulturne funkcije v naši družbi.

Vprašanja se porajajo iz nekaterih splošnih trditvev, ki so se izoblikovale v neposredni družbeni stvarnosti od osvoboditve sèm, iz pogostega občutka nekaterih vrst intelektualcev, da jih (»oficialna«) družba »nima rada«, da se jih torej otepa, da jih zapostavlja glede materialnih možnosti, da jih ljubosumno nadzira (družbeno upravljanje ali samoupravljanje), da jih po drugi plati skuša »kupovati« ali vsaj utišati s posebnimi materialnimi ugodnostmi ipd.

Gotovo je, da lahko izvirajo takšna občutja ali trditve predvsem iz *dejanske* družbene politike in prakse na najrazličnejših področjih družbenega dela, še posebno pa v času, ko se v bistveno spremenjeni socialni strukturi uveljavlja samoupravljanje — najpoprej v gospodarskih, pozneje pa tudi v t. im. negospodarskih dejavnostih z vsem, kar je prineslo in prinaša s seboj, z vsem, kar rešuje, in z vsem, kar odpira in daje na dnevni red samoupravljalne razprave.

Takoj nato je mogoče zapisati, da imajo nekatere take trditve svoje korenine v zgodovinski tradiciji, v nepremaganih in vedno znova objavljenih spominih na čase, ko je bila inteligenca — če govorimo splošno — sorazmerno privilegirana in diskriminirana, hkrati pa precej tenka plast meščanske družbe, potisnjena kolikor mogoče daleč proč od neposrednega odločanja o bistvenih družbenih zadevah v gospodarstvu, v poli-

¹ Antonio Gramsci: »*Izabrana dela*«, Kultura, Beograd 1959, str. 312.

tiki ipd. To pa je bil tudi čas, ko je bila kljub vsemu v določenih obdobjih rasti ali upadanj meščanske družbe in po svojih najboljših predstavnikih izredno pomembna prosvetiteljska, nacionalno in socialno osveščujoča družbena sila.

Tradicionalni meščanski intelektualci v najboljšem smislu te besede, razpet na križ kritike (za kritiko se je čutil tako poklicanega kot usposobljenega) družbe, ki je *izkoriščala* tudi njega, hkrati pa objektivne nemoči, da bi to kritiko tudi sam neposredno praktično uveljavljal v poglavitnih družbenih zadevah, se je moral na svoji zgodovinski poti, kolikor ni bil sam buržuj, opirati ali na tiste družbene sile, ki so trenutno »delale« zgodovino (buržoazija), ali na tiste, ki so že v preživelih razmerah snovale in pripravljale novo poglavje te zgodovine (delavski razred). Lahko je tudi omahoval sem ter tja, si prizadeval na vse strani in zapadal v pesimizem, anarhizem ali popolno osamljenost, hkrati pa si je domišljal, da je *samostojna* družbena plast.² V prvem primeru je bil najbolj pogosto »služabnik«, v drugem »sopotnik«, čeprav ta dva izraza njegovo družbeno situacijo do neke mere karikirata oziroma je ne moreta označiti polnovredno.

Seveda pa samo približno in poenostavljeno orisana zgodovinska usoda intelektualca ne pove še nič bolj določnega o njegovi dejanski usodi v modernem svetu, kjer že nehuje biti posebna in »tenka« plast, ali pa — kar nas posebno zanima — pri nas, pri narodu-proletarcu, kjer se je večji del inteligence proletariziral.³

Zlasti je v tem pogledu zamotan — kot vemo in čutimo — čas fašizma, obdobje priprav in uresničevanja socialističnih revolucij, čas

² Antonio Gramsci je dobro označil *iluzije* tradicionalnih intelektualcev glede tega, da so samostojna družbena plast, neodvisna od vladajoče družbene skupine. Opozoril je tudi na posledice v ideologiji oziroma v politiki: »... Vsa idealistična filozofija se lahko povezuje s položajem, ki ga je zavzela plast intelektualcev, in se lahko definira kot izraz te socialne utopije, zaradi katere se imajo intelektualci za »neodvisne«, samostojne...« A. Gramsci, op. cit. str. 311.

Arnold Hauser pravi o tem takole: »Navidezna neodvisnost inteligence od meščanstva in s tem od vseh družbenih vezi je v skladu z iluzijo tako meščanstva kot inteligence, da je duh izven razredov. Intelektualci hočejo verovati v absolutno resnico in lepoto, ker so na ta način videti *predstavniki neke »višje« resničnosti* in tako nadomeščajo svojo brezvplivnost v družbi; buržoazija pa dopušča veljavo tej zahtevi inteligence po položaju med in nad razredi, ker misli, da s tem dokazuje obstoj splošno človeških vrednot in možnost premostitve razrednih nasprotij.« »Socialna zgodovina umetnosti in literature«, II. zv., str. 339, Cankarjeva založba, Ljubljana 1962.

³ Srečko Kosovel (»Umetnost in proletarec«) je svoj pogled označil takole: »Kapitalisti, bogataši in buržoazija, vsi ti pa ne podpirajo umetnosti iz kakih človeških idealnih nagibov, recimo, iz tega nagiba, da bi umetnik lahko od njene podpore živel *svobodno* in ustvarjal umetnine *resnici in svojemu prepričanju* na ljubo. Njihov cilj je drugačen; kakor so se polastili proizvajalnih sredstev *materialne* kulture, recimo tvornic, bank, borz, veleposesev, tako si hočejo osvojiti kapitalisti tudi proizvajalna sredstva *duševne* kulture,

hitrih in korenitih družbenih sprememb, neusmiljenih razrednih obračunavanj, notranjih razhajanj v delavskem gibanju, izrazite diktature proletariata ali administrativnega socializma, družbene in gospodarske nerazvitosti, mednarodnih napetosti, zunanjih intervencij ipd., ko utegne intelektualce hočeš nočeš še precej časa »ponavljati« nekdanjo zgodovinsko »vlogo« služabnika, sopotnika ali pa bohema.

Kaj se pravzaprav zgodi z inteligenco v socialistični revoluciji in v socialistični graditvi nove družbe? Ali se ne bo ta nekdanja posebna družbena plast v določenem obdobju socialistične družbe, ko bo le-ta zavestno odpravljala razlike med intelektualnim in fizičnim delom, razredne razlike in razrede same, z njo vred bistveno presnavljala, spreminjala po družbenem položaju in po funkciji? Ali se ne bo zaradi pospešenega družbenega napredka (modernizacija, družbena delitev dela ipd.) in izobraževanja vsega ljudstva tako številčno razraščala, da se bo kot posebna družbena plast tako rekoč postopoma ukinjala in se navsezadnje docela ukinila, s tem pa tudi osvobodila? Kakšna usodna ali tragična razpotja jo čakajo, kadar se ob nastajanju nove družbene strukture odpoje nekdanjemu »hlapčevanju« (če se mu ni že poprej), novo pa se iz najrazličnejših vzrokov (revolucije v nerazvitih deželah) ne razvija po njenih ali celo ne po pričakovanih osnovnega nosilca revolucije? Kaj bo z njo, če se njena integracija v novo družbo iz kakršnih koli razlogov oddalji, če se še ne bo tako kmalu iznebila položaja *mezdnega* delavca, *državnega* uslužbenca ali *svobodnega* »zajedalca«? Ali lahko inteligenca po socialistični revoluciji, ko se prej ko slej sproži tako ali drugače proces odmiranja razredov, obtiči v negotovosti med starim in novim, če namreč nima pogojev za zgodovinsko perspektivo, po kateri bo kot posebna družbena plast hitro izginila, ali če ne more spoznati nujnosti, ki je posledica tudi njene lastne dejavnosti, da namreč postanejo prej ko slej intelektualci vsi ljudje in se z njimi tudi intelektualno delo osvobodi razrednih spon?

Na vsa taka vprašanja je nemogoče zadostno odgovoriti, dokler štejemo inteligenco za *samostojno* in *enovito* družbeno plast. Mimo tega in drugega (npr. dogovora o tem, kdo je resnični izobraženec ali intelektualce) zamotavajo take *poenostavljene* prikaze družbenega položaja

umetnike, znanstvenike, iznajditelje, pisatelje itd. To se pravi, zaslužniti si hočejo ne samo ročne delavce, marveč tudi intelektualce. Umetnik in znanstvenik sta v sodobni družbi *brezpravna*, izpostavljena trpljenju, stradanju in umiranju. In ker je vsakemu *resničnemu umetniku svobodno izpovedovanje svojih spoznanj najvišja dolžnost*, zato je tudi vsak resničen umetnik postavljen pred alternativo: služiti ali resnici ali buržoaziji. »Razgledi v književnosti 1918—1941«, Mladinska knjiga, Ljubljana 1963, str. 17.

inteligence zgodovinsko pogojene razlike med t. im. humanističnim intelektualcem (humanističnim kritikom družbe) in tehničnim intelektualcem (strokovnjakom, specialistom, potencialnim tehnokratom). Poleg tega imamo kot drugod tudi v vsej naši zgodovini še posebno vrsto intelektualcev — močan sloj sorazmerno dobro šolane *duhovščine*, ki je poleg svojih posebnih verskih dolžnosti opravljala tudi splošno, svojim smotrom prilagojeno prosvetiteljsko in politično poslanstvo. Dandanes se to razlikovanje med humanistično in tehnično inteligenco tudi pri nas spričo industrializacije znova močneje uveljavlja v zavesti predvsem intelektualcev-kulturnih delavcev, in sicer kot posledica enostranskega⁴ zgodovinskega razvoja, hkrati pa kot posebne vrste opozorilo na večrajšnje in današnje družbene neskladnosti, kot očitke, da gre tudi v naši družbi za močne tehnokratične težnje. V taki, k tehnokratizmu nagnjeni družbi pa da ne ostane resnično humanističnemu intelektualcu nič drugega, kot da se zapre pred njo v stolp slonokoščeni ali pa prestopi v opozicijo tudi do nove družbe, v opozicijo odprtih vrat, praktično vnaprej razorožene kulturniške kritike, v opozicijo brez upa zmage.

Odgovoriti na taka ali podobna vprašanja očitno ni mogoče samo na splošno, zakaj kaj hitro bi lahko očitno zagrešili najbolj groba pomenostavljanja, stvarno pa še težje spričo dejstva, da imamo o vsem tem kljub razmeroma obširni publicistiki in esejistiki le malo znanstveno dokumentiranih del. Zato nas še zmeraj spremlja med drugim pisanje na pamet, ugotovitve, ki so pogosto utemeljene bolj z občutki in posluhom kot z dognanimi dejstvi. Razumljivo je, da se tudi ti zapiski izpostavljajo takšnim nevarnostim.

Bržkone je odveč, da bi se podrobneje ukvarjali s procesi, v katerih je evropska inteligenca kot posebna družbena plast zgodovinsko nastala. Arnold Hauser pravi, da je nastala »iz meščanskega razreda in njena prednica je tista avantgarda meščanstva, ki je stala ob zibelki francoske revolucije. Njena ideja kulture je razsvetljevsko-liberalna, njen človeški

⁴ Posebej se mi zdi umestno na tem mestu podčrtati, da imamo tako drugod po svetu, še bolj pa pri nas doma močno zakoreninjeno miselnost oziroma skoroda že prepričanje, da je humanistično ali kulturniško prizadevanje intelektualca veljavno predvsem ali celo izključno v *pismeni* obliki — kot publicistika, esejistika, pisateljstvo ipd. Kakor da so druge oblike takega prizadevanja manj vredne, kot npr. vzgoja, nebesedne umetnosti, urbanizem itd., da nasploh ne govorimo o zdravnikih, iznajditeljih, znanstvenikih na nekaterih področjih raziskovalnega dela, skratka o vseh tistih, katerih *javno* delo se ne kaže predvsem ali neposredno v *pismeni* obliki. Podobno velja za razlikovanje med tem, kaj je in kaj ni *javno* — zdi se včasih, da je javno res samo tisto, kar je napisano oziroma objavljeno. Tudi v tej potezi se kaže sled naše nacionalne tradicije, oblikovane dolgo časa enostransko, pa tudi naš današnji provincializem. To omenjam, ne da bi kakor koli podcenjeval publicistiko in javni pismeni angažma intelektualcev.

ideal je svobodna, napredna osebnost, ki je ne vežejo tradicije...⁵ Vse to so že zdavnaj in vsaj v grobih obrisih ugotovljene in znatne stvari.

Za nas je predvsem pomembno dejstvo, da je že iz slovenske publicistike in esejistike zadnjega pol stoletja (če že ne bi poznali dejanj) dovolj razvidna stopnja zavesti, do katere se je slovenska inteligenca po svojih najboljših močeh dokopala glede lastne usode doma ali v evropskem svetu in družbenega oziroma kulturnega poslanstva. S tem seveda ni rečeno, da je bila ta zavest zmeraj popolnoma adekvatna dani družbeni situaciji, hkrati pa tudi ne, da je bila pretežno napačna zrcalna podoba teh situacij.

Ko človek lista po tej publicistiki, mora prihajati čedalje bolj do edino razumnega spoznanja, da nam namreč pri obravnavi nekdanje, današnje ali jutrišnje usode naše inteligence lahko samo v določeni meri rabijo *splošne* podobe družbenih zakonitosti, veljavnih za zahodno-evropsko inteligenco zadnjih sto ali dve sto let, saj gre zmeraj za razvitejšo kapitalistično družbo od naše, in nič bolj kakšne apriorne ali poenostavljene razlage družbene opredeljenosti inteligence glede na buržoazijo oziroma na delavski razred.

To pa ne more pomeniti nič drugega kot to, da je treba jemati za izhodišče slehernega razmišljanja o slovenski inteligenci predvsem stvarna in splošno nesporna dejstva, po mojem predvsem naslednja:

— posebno zgodovinsko usodo slovenskega naroda, malega naroda-zamudnika na evropskem prepihu, »naroda proletarca«, kot ga je imenoval Ivan Cankar;

— dolgotrajno enostransko oblikovanje slovenske inteligence, njene strokovne strukture (humanistična smer), politične, idejne in kulturne fiziognomije; zanjo so sicer dolgo značilne provincialna majhnost, malo-meščanska omahljivost, politična razdrobljenost in nebogljenost, hkrati pa v njenem *najboljšem delu* izrazita ljudskost in demokratičnost in konec koncev pomembna funkcija v nacionalnem osveščanju in gibanju za nacionalno osvoboditev;

— poseben pomen slovenske kulture, saj je imela pri nas »še vse večji pomen kot pri drugih narodih. Revolucionarna in ljudska misel, ki se v preteklosti ni mogla uveljaviti na drugih področjih našega utenjenega življenja, se je zatekla ravno v kulturo in se ravno v njej povzpela do svojih najvišjih manifestacij« (B. Kidrič);

— šibko in provincialno-miniaturno razvite značilnosti zahodno-evropske kapitalistične družbe v Sloveniji, kar velja tudi za najrazličnejše nacionalne institucije;

⁵ Arnold Hauser, op. cit. str. 338.

— dolgotrajna tavanja glede nacionalnega vprašanja v delavskem gibanju — »stranka ni videla naroda, narod ni videl stranke« (I. Cankar);

— proletarizacijo slovenske inteligence v obdobju modernega kapitalističnega razvoja, zlasti med obema svetovnjima vojnoma, in njeno pretežno opredeljenost zoper imperializem in fašizem kakršne koli vrste;

— množično ljudsko pripravljenost na nacionalno in socialno osvobodilno akcijo in zaradi tega resnično ljudsko naravo narodnoosvobodilne borbe in revolucije;

— veliko udeležbo slovenske inteligence, ne samo kulturniške, v narodnoosvobodilnem boju in socialistični revoluciji;

— kljub sorazmerni nerazvitosti hitre in korenite spremembe v socialni strukturi povojne slovenske družbe; med njimi sorazmerno hitro naraščanje števila izobražencev vseh vrst, s tem pa tudi razraščanje njenega strokovnega sestava, s čimer so se do neke mere že zapolnile zgodovinsko nastale vrzeli in odpravile mnoge izmed omenjenih enostranosti;

— hitro preraščanje prvotno nujno administrativno urejene družbe (uresničevanje osnovnih revolucionarnih sprememb) v samoupravljalško.

Ob tem moram ugotoviti še naslednje:

Mnoga javna razmišljanja veljajo starejši in srednji generaciji naše predvojne napredne humanistične inteligence. Gre torej le za del *današnje* slovenske inteligence, in sicer za *starejši del*. To poudarjam samo zato, da bi ne bilo nesporazumov in da ne bi mimogrede pozabili tudi na ostalo inteligenco — na mlajšo in tudi na »nehumanistično«, kot bi jo utegnil kdo imenovati. Ravno tako gre pri tem za inteligenco, pojmovano bolj ali manj po starem, tj. predvsem za najbolj aktivno jedro izobraženstva, za ljudi s formalno šolsko izobrazbo, zaradi česar utegnejo biti hočeš nočeš neupoštevani ne tako maloštevilni ljudje v vseh družbenih plasteh, ki jih je izoblikovala v intelektualce predvsem družbena praksa.

Večkrat se nam posredno ponuja vprašanje, ali je bila napredna slovenska inteligenca *integralni* ali samo *pridruženi* ali celo *zlorabljeni* del osvobodilnega gibanja in socialistične graditve? Od odgovora na to vprašanje so odvisna tudi eventualno takale nadaljnja vprašanja: Ali ni bila morebiti ta inteligenca že vnaprej zoper administrativni socializem, ali ni že vnaprej tako rekoč slutila ali celo vedela, da tako urejanje zadev — tudi če je trenutno edino mogoče — ne more biti dolgotrajno in plodno? Ali je ta inteligenca prihajala do spoznanja o potrebnosti ali nepotrebnosti, o začasnosti ali pozneje o preživelosti administrativnega socializma hkrati z vso družbo in njeno politiko ali že poprej? Ali je videla daleč naprej, vsekakor dalj kot so videle druge

družbene sile? Navsezadnje bi se bilo mogoče celo vprašati, ali ni inteligenca morebiti nasploh osvobodjena nevarnosti, da bi se pretirano vdajala kakšnim administrativnim in birokratičnim gledanjem ali zamisliti in ali ni v nekem smislu le precej *homogena* ali celo *samostojna* v odnosu na ostalo družbo in na njena politična dejanja in iskanja?⁶

Problem zase je, zakaj se slovenska kulturniška inteligenca ni odločneje oglasila, ko je doživljala napad za napadom. Če hočemo bolje razumeti ta molk, moramo po mojem upoštevati nekatera dejstva:

— splošno napadalno in nestrpno naravo kritike, deloma tudi njeno abstraktnost, vendar samo deloma;

— kritika je iz taktičnih razlogov pogosto s pomočjo očitkov na račun kulturniške inteligence dejansko obračunavala z družbo v celoti ali s posameznimi družbenimi organizacijami oziroma odločitvami;

— v kritiki je bilo marsikaj takega, s čimer se je kritizirana inteligenca lahko strinjala — tega ne gre zanikovati, saj velja v marsičem celo za »uradno« oblast, hkrati pa mnogo prisvojenega, takega, kar je bilo znano ali splošno sprejeto že zdavnaj poprej;

— kritika je najbolj določno prizadevala samo del inteligence, najbolj predvorno napredno humanistično inteligenco;

— generacijska dejstva, ki sem jih že omenjal;

— kritika je bila med drugim posledica procesa, v katerem se je uveljavljalo samoupravljanje; v tem procesu pa je bila tudi inteligenca vseh generacij udeležena v »oblasti«, če še smemo tako govoriti, v njej je bolj kot kdaj koli poprej lahko delovala ne samo z besedo (kritiko), ampak je tudi soodločala, vendar na precej drugačen način kot poprej (ne da bi to idealizirali).⁷

Kljub pogostim omembam neobirokratizma in neostalinizma, mnogi naši publicisti birokratizma ne označijo natančno. V resnici ga v vsakdanjih razpravljanih pogosto jemljemo statično, nespremenljivo.⁸ Gre tudi za to, da moramo bržkone razlikovati *birokracijo*, ki nam je grozila

⁶ Arnold Hauser pripisuje v omenjenem delu precejšnjemu delu evropske inteligence med svetovnimi vojnami lastnost, da se kaj rada zavzema za avtoritarne oblike vladanja, za red, za disciplino, za diktaturo ipd. Krivično bi bilo, ko bi si njegove oznake kratko in malo izposodili, nekaj pa na vsem skupaj le je — namreč nagnjenje k redu od zgoraj navzdol, k administrativnemu urejanju družbenih zadev, posebno kadar tudi splošne družbene razmere porajajo težnje enake narave.

⁷ Statistični podatki povedo, da je v letu 1963 delovalo v organih samoupravljanja ustanov na področju vseh negospodarskih dejavnosti okoli 19.000 ljudi, od tega z višjo in visoko šolsko izobrazbo okoli 5500. Te številke ne povedo vsega, kažejo pa na delež izobražencev v družbenem samoupravljanju t. im. negospodarskih dejavnosti.

⁸ Prim. Staneta Saksida razpravo »Prva polovica leta 1964«, Problemi, št. 25, str. 1056 in dalje.

v administrativnem socializmu z njegovim etatizmom, centralizmom, z zavestnim spregledovanjem objektivnih gospodarskih zakonitosti ipd., in po drugi plati *birokratske pojave*, ki se bodo porajali tudi v samoupravno razvijajoči se družbi in ki bodo grozili vsakomur, ne najmanj intelektualcem. To razlikovanje je namreč izrednega pomena za samoupravno prakso, za dosledno demokratizacijo, ki zares sprošča tudi vseh vrst negativne sile ali pojave, hkrati pa odpravlja poglavitno: mezdno delo in preživelo stanje administrativnega upravljanja s človekom in družbo, z njim pa tudi možnost za profesionalno birokracijo kot oblastniški sloj.

Pogosto imamo opraviti z mišljenjem, po katerem je samoupravljanje istovetno z demokratizacijo. Bojim se, da gre v takih primerih vendarle za podcenjevanje nove resničnosti, ki nastaja z novimi proizvodnimi odnosi, z razraščanjem samoupravljanja v materialni proizvodnji, z osvobajanjem človeka in njegovega dela. Lahko bi si potemtakem mislili, da ne upoštevamo dovolj nove družbene in politične strukture, ki sicer resda poganja iz prejšnje, preživele, predvsem pa ne njene nove kakovosti, ki je v nastajanju, še ni dodobra izoblikovana, vendar pa že do takšne mere, da nam že dela težave vsem po vrsti, tudi intelektualcem najrazličnejših strokovnih smeri, nekoliko manj pa seveda uresničevalcem neposredne demokracije v materialni proizvodnji. Navsezadnje nam le gre za premagovanje pojmovanj formalne predstavniške demokracije, tradicionalistične zamisli o poslanstvu intelektualnega — tudi političnega in kulturnega dela, za nova razmerja v proizvodnji in politiki, za nova razmerja med številnimi družbenimi organizmi, za novo miselnost, ki jo ta neposredna demokracija poraja, za preseganje administrativnih zamisli o socializmu, ki so zapustile globoke sledove v vsej naši družbi, v vsej inteligenci in celo v najbolj kritični kritiki, in končno tudi za demokratično razreševanje posebnih problemov posameznih — ne samo kulturniških skupin.

Ne morem si kaj, da bi ob tem ne sprožil nekaj takihle naivnih vprašanj: Kaj pa, če je strah pred birokracijo kot vsegamogočnim družbenim slojem že zdavnaj mimo? Kaj pa, če je nerazložljiva diferenciacija v kulturniški inteligenci posledica ne samo notranjih protislovij socialistične družbe, ampak tudi posledica vsak dan bolj utrjene samoupravljalne demokracije, v kateri naj se ravno ta protislovja na najbolj uspešen način razrešujejo? Kaj, če je birokracija že nehala terjati od občanov in še posebej od intelektualcev enosmernost v mišljenju? Kaj, če je obstoječa politika že v precejšnji meri rezultat najrazličnejših interesov in stališč — kljub enotni splošni usmerjenosti? Kaj, če je politika že veliko bolj samoupravne narave, že veliko bolj *družbeni dogovor*, kot se pravzaprav zavedamo? Kaj, če je morebiti res, da so bili tudi

spopadi s kritiko nekaterih skupin v letu gospodovem 1964 mogoči samo zaradi razvitosti in hkrati nerazvitosti našega samoupravljanja? Kaj konec koncev, če je samoupravljanje vendarle resno mišljeno?

Zdi se mi, da bi mogli s stvarnimi odgovori na ta vprašanja kar dobro razložiti diferenciacijo v kulturnem in intelektualnem življenju, opredeljevanju za tako ali drugačno stališče, ne da bi se morali pri tem opredeljevati vnaprej, za socializem ali zoper njega.

Po vsem tem bi mogel zapisati naslednje:

Zgodovina kaže, da je bila slovenska inteligenca, tudi kulturniška, zmeraj heterogena, posredno ali neposredno povezana z različnimi družbenimi sloji ali razredi, kar pa ne more pomeniti, da bi se zaradi posebne usode slovenskega naroda in v posebnih družbenih situacijah (nacionalna ogroženost, socialna revolucija ipd.) ne bila mogla iz lastnih interesov opredeljevati politično pretežno enotno.⁹

Pota in interesi naše predvojne napredne inteligence, torej vendarle ne čisto vse, so bili v zadnjem zgodovinskem obdobju takšni, da se je morala čedalje bolj ujemati s potjo poglavitnih nosilcev narodnoosvobodilnega gibanja in socialne revolucije (delavci in kmetje), dokler se ni z revolucionarnim gibanjem docela zlila in postala njegov integralni del. Z njim vred je bila ta inteligenca deležna tako stvarnih družbenih predvidevanj, akcij in zmag, kot nekaterih slepil, tavanj ali zmot. Njena zunanja enotnost in notranja različnost seveda nista mogli biti statični ali nesprenljivi, posebno ne v povojnih letih, ko so se njene vrste hitro množile.

Mimo objektivnih razmer (skromna gospodarska osnova) in faktorjev, ki so vsi skupaj oblikovali splošno povojno politiko, je bila večina slovenske inteligence ne samo s svojo negativno, ampak tudi pozitivno kulturno tradicijo udeležena v oblikovanju takratnih (tudi administrativnih in centralističnih) zamisli glede kulturnih in splošnih družbenih razmer (uresničevanje slovenske državnosti!). Njena lastna družbena izkušnja je bila nujno preskromna, da bi jo bila mogla obvarovati pred nekaterimi tavanji ali zmotami, obenem pa je bila ob iz-

⁹ Boris Kidrič je leta 1945 zapisal: »Izkušnje narodnoosvobodilne borbe so govorile jasno, glasno in učinkovito vsem zares iskrenim pripadnikom Osvobodilne fronte ne glede na njihovo nazorsko usmerjenost. Te izkušnje so ustvarile vrsto enotnih in bistvenih političnih, družbenih, taktičnih in tudi kulturnih pogledov, ki so postali nepogrešljiva sestavina za progresivni razvoj Osvobodilne fronte. Ne da se tajiti, da Osvobodilna fronta brez progresivnega kovanja take idejne enotnosti ne bi bila vzdržala svojih težkih preizkušenj in skušnjav...« In dalje: »Kakor seveda velja in bo veljala v Osvobodilni fronti svoboda svetovnega nazora, tako pa bi tudi bilo skrajno nevarno in škodljivo, potencirati nazor v nasprotju z idejnimi, teoretičnimi in taktičnimi izkušnjami, ustreznimi resnično znanstveni družbeni analizi, ter na tak način ta nazor tudi znotraj Osvobodilne fronte vpreči v reakcionarni voz.« *Zbrano delo, II., str. 319.*

kušnjah drugih družbenih sil dovolj trdna, da je čedalje bolj zamotana stvarnost ni mogla v celoti zbegati ali narediti popolnoma neobgljeno spricho problemov, ki jih je začela porajati že v precejšnji meri spremenjena družbena struktura.

Ravno ta hitro spreminjajoča se družbena struktura, sorazmerno naglo nastajanje vseh vrst novih izobražencev (v Sloveniji imamo zadnja leta že po 7000—8000 diplomantov srednjih, višjih in visokih šol, fakultet in akademij), odpravljanje zgodovinskih enostranosti v celotni strokovni strukturi inteligence, nesentimentalni in vsesplošni družbeni obračun z zablodami ali deformacijami (stalinizem), nenehno nasprotje med hotenji in objektivnimi možnostmi itd. so seveda njeno notranjo različnost *po-večavali*. Zato pa se je ravno takrat in ravno s temeljitim družbenim obračunom in s samoupravljanjem lahko začela oblikovati določnejša podoba naše prihodnje družbe, z njo pa tudi stvarna družbena perspektiva inteligence.

Humanistično, prosvetiteljsko in kulturno poslanstvo inteligence se je razširjalo, s tem pa pravzaprav začelo ukinjati v starem smislu. S prizadevanji po osvobajanju človeka kot posameznika in kot člana družbene skupnosti so se začeli v novih, ne docela predvidljivih procesih uresničevati poleg že doseženih (nacionalna osvoboditev, socialistična družbena usmerjenost) tudi drugi humanistični smotri, ki so jih v preteklosti izražali najboljši predstavniki slovenske inteligence predvsem v vizijah, vendar v procesih, ki niso ne idilični ne enakomerni ne kratkotrajni.

Vseh vrst družbene nadloge — birokratizem, sektaštvo, dogmatizem, primitivizem, provincializem itd. — so obremenjevali tudi intelektualce, kakor so bili po drugi plati oni sami deležni v družbeni praksi precejšnje mere močno zakoreninjenega in zgodovinsko utemeljenega nezaupanja do *nekaterih* vrst intelektualcev (Cankar: *frak in talar!*), z njimi pa tudi nekatere značilne intelektualne in kulturne institucije.

Diferenciacijski procesi so se začeli izraziteje uveljavljati tisti čas, ko se je to zgodilo v vsej naši družbi, ko je že bilo mogoče določneje oceniti nekatere družbene pojave iz prvega povojnega obdobja in odkriti pot naprej (samoupravljanje). Ti procesi pa so seveda v vsej družbi in še posebej v inteligenci sami pogojeni predvsem s sorazmerno nerazvito materialno osnovo celotne družbe in še posebej njenih kulturnih institucij, obremenjeni med drugim s tradicijami vseh vrst, s še neprevrednotenimi ali površno prevrednotenimi vrednotami, hkrati pa z vseh vrst novimi težavami. Nove težave so znamenje družbenih protislovij, kakršne poraja že nova družbena struktura. Te težave se kažejo v intelektualnih dilemah glede abstraktne ali konkretne kritike, »tehnologije« razvoja in

napredka, obračuna z nekaterimi slepili glede usmerjanja in planiranja družbenih procesov, bojazni pred stihijo, ki jo je treba krotiti, hkrati pa sproščati (objektivne ekonomske zakonitosti), bojazni, da bi se samoupravljalna zamisel socialistične družbe sprevrgla samo v kakšno inačico birokratične, končno pa neprestanih iskanj, kako uveljaviti hitro naraščajoče želje in hotenja ob počasneje rastočih možnostih. Družbeni napor, da bi vsestransko pospešili izobraževanje in znanstveno-raziskovalno delo, saj imamo opraviti s pravo ekspanzijo višjega in visokega šolstva, raziskovalnih inštitutov itd., je to nasprotje med željami in možnostmi lahko samo povečeval in potisnil v ospredje družbene kritike in iskanj probleme, ki bi jih ne mogli označiti s kakšnim tradicionalnim predznakom. Ker se je hkrati uveljavljalo samoupravljanje, je seveda toliko bolj razumljiva po eni plati *kritika neizkoriščenih možnosti, po drugi plati pa stvarno iskanje možnosti, kako do največje mogoče mere izkoristiti obstoječe.*

V teh procesih je prišlo bolj kot kdaj koli do veljave dejstvo, da inteligenca ni bila, ni in ne more biti *samostojna* družbena plast, katere samostojni interesi bi mogli biti apriorno napredni ali nazadnjaški — ne glede na to, kakašni so interesi osnovnega nosilca družbenega napredka. Nič manj pa dejstvo, da inteligenca v tem razvojnem obdobju še ne more biti enovita po svojih socialnih, strokovnih, filozofskih, kulturnih ali estetskih značilnostih, ne da bi seveda trdil, da bi se — kot že rečeno — v nekaterih družbenih situacijah ne mogla opredeljevati precej enotno ali da bi v veliki večini ne mogla sprejemati za svoje poglavitne socialistične smotre.

O tem razmišljam zato, ker je večkrat slišati trditev, da je bila slovenska inteligenca v celoti zapostavljena. Seveda bi bilo treba šele dognati, kdaj, kako, zakaj in *kateri del slovenske inteligence* je bil zapostavljen. Povrh vsega bi bilo treba raziskovati, v kolikšni meri se je že omenjeno staro nezaupanje do nekaterih vrst intelektualcev prenašalo na vso inteligenco, koliko so se intelektualci čutili ogrožene ali zato, ker so se močnejše uveljavljale tudi druge družbene sile (delavski sveti ipd.), ali pa zato, ker so nekatere, nekoč prevladujoče intelektualne plasti postajale sorazmerno tanjše (učiteljstvo — tehnična inteligenca). Končno bi bilo treba pogledati tudi to, koliko so imeli in imajo delovni ljudje v neposredni proizvodnji še danes dejanske razloge za nezaupanje do nekaterih intelektualcev (administracija, tehnokracija).